

Олександр Андросчук

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ новітньої історії та політики,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна, oleksandrosh@gmail.com)

ONE UKRAINE OR MANY? РЕГІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті подано огляд англomовних публікацій (наукових монографій і статей), присвячених проблемі регіональних відмінностей в Україні, що вийшли друком від початку 1990-х років до 2016 р. Аналізуються підходи зарубіжних дослідників (політологів, істориків, політичних географів) до пояснення причин та природи українського варіанту регіоналізму, приклади застосування методів компаративного аналізу. Розглянуто запропоновані схеми регіонального поділу країни, які зустрічаються у спеціальній літературі, та зроблено спробу структурувати присвячений проблемі історіографічний масив.

Ключові слова: *регіон, регіоналізм, регіональні відмінності, ідентичність, сепаратизм, іредентизм, «розколота країна».*

Oleksandr Androshchuk

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow,
Department of Modern History and Politics,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine, oleksandrosh@gmail.com),

ONE UKRAINE OR MANY? UKRAINIAN REGIONALISM IN ENGLISH-LANGUAGE SCHOLARY' PUBLICATIONS

The paper offers a review of English-language publications (monographs and articles) devoted to the problem of regional differences in Ukraine which were published from the early 1990s to 2016. The analysis highlights the approaches of foreign researchers (political scientists, historians, political geographers) to the explanation of causes and nature of the Ukrainian case of regionalism as well as the methodology of comparative analysis that were used by experts. The proposed schemes of

regional division of the country are considered and an attempt to structure the historiography of the problem is made.

Keywords: *region, regionalism, identity, separatism, irredentism, «cleft country», regional diversity.*

Драматичні події в Україні після 2013 року зумовили суттєве зростання інтересу зарубіжних науковців та аналітиків до української тематики. Впродовж 2014–2016 рр. в країнах Західної Європи, Канаді та США вийшло декілька спеціальних досліджень¹, тематичних випусків фахових журналів² та десятки статей, в яких об'єктом наукового аналізу стала політична історія України останніх десятиліть. Представлені в цих текстах інтерпретації подій, їх причин і наслідків іноді викликали неоднозначні відгуки та рецензії фахівців. Приміром, різнобій оцінок отримало дослідження британського політолога, професора

¹ *Bertelsen, Olga* (editor). *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change.* ibidem-Verlag, 2016. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society 161). – 430 pp.; *Grant, Thomas D.* *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility and International Law.* – New York: Palgrave Macmillan, 2015. – 283 pp.; *Kuzio, Taras.* *Ukraine: democratization, corruption, and the new Russian imperialism.* – Santa Barbara, CA: Praeger, 2015. – 611 pp.; *Menon, Rajan and Rumer, Eugene.* *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War International Order.* – Cambridge, MA, and London: The MIT Press, 2015. – 248 pp.; *Sakwa, Richard.* *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands.* – London: I.B. Tauris, 2015. – 297 pp.; *Wilson, Andrew.* *Ukraine Crisis: What It Means for the West.* – New Haven and London: Yale University Press, 2014. – 236 pp.; *Wood, Elizabeth A., Pomeranz, William E., Merry, E. Wayne, and Trudolyubov, Maxim.* *Roots of Russia's War in Ukraine.* – Washington: Woodrow Wilson Center Press; New York: Columbia University Press, 2016. – 147 pp.; *Yekelchik, Serhy.* *The conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know?* – New York: Oxford University Press, 2015. – 186 pp.

² *Europe – Asia Studies.* – Volume 68, 2016. – Issue 4. Special Issue: *The Ukrainian Crisis and the Post-Post-Cold War Europe; European Politics and Society.* – Volume 17, 2016. – Issue 4: Special Issue: *Ukrainian Crisis; International Critical Thought.* – Volume 6, 2016 – Issue 4: Special Issue: *Russia, Ukraine and Contemporary Imperialism; Osteuropa.* – 2010. – Hefte 2-4: *Schichtwechsel. Politische Metamorphosen in der Ukraine.*

Кентського університету Ричарда Сакви «Лінія фронту – Україна: криза на Прикордонні», вперше опубліковане в Лондоні у 2015 р.³ й того ж року перекладене російською мовою⁴. В рецензіях на книгу представлено увесь спектр характеристик: від цілковитого схвалення як «видатного зразка академічної праці з гострої політичної проблеми»⁵ до гострої критики авторських підходів і висновків⁶, зокрема, й з боку авторитетних західних експертів з української тематики⁷.

³ *Sakwa, Richard*. Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands. – London: I. B. Tauris, 2015. – 297 pp.

⁴ *Саква Р.* Линия фронта – Украина: кризис на приграничных территориях / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2015. – 416 с.

⁵ Так охарактеризовано книгу Ричарда Сакви в рецензії, опублікованій на сайті московського Аналітичного агентства «Зовнішня політика». Режим доступу: <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/ukrainskiy-front-retsenziya-na-knigu-richarda-sakvy/>. Востаннє відвідано 14.03.2017 р. Позитивну рецензію «Почему Запад виноват в украинском кризисе?» опублікував російський Інтернет-журнал про історичну науку та суспільство «Гефтер», заснований 2012 р. політологом, журналістом і видавцем Глібом Павловським. Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/14991> Востаннє відвідано 14.03.2017 р.

⁶ «Лінія фронту – Україна», схоже, виявляється новим фронтом в інформаційній боротьбі навколо української ситуації. (...) Крім того, автор наукової праці мав би представити позицію своїх опонентів – і не у спотвореному чи пародійному вигляді – перш ніж викладати власну. А якщо цих принципів не дотримуватися, праця, що претендує на звання наукової, може в найкращому випадку перетворитися на полемічну репліку, а в найгіршому – на дезінформацію». Так охарактеризував працю дослідник із стокгольмського Інституту сучасної історії Університету Сьодертборна Пьотр Вавженюк в рецензії «On the frontlines of disinformation. Academic packaging of old stereotypes», опублікованій у науковому журналі Центру Балтійських та Східноєвропейських студій «Baltic Worlds» (2016, Issue 1–2, pp. 103–106); Електронна версія публікації доступна за адресою <http://balticworlds.com/on-the-frontlines-of-disinformation/>. Цитується за українським перекладом рецензії, опублікованим на сайті [Historians.in.ua](http://historians.in.ua) 11 листопада 2016 р. <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2051-potr->

Неоднозначні відгуки викликали також інтерпретації подій 2014–2016 рр. в Україні канадського політолога з українським корінням Івана Качановського. Гостроти дискусії додало те, що окремі висновки дослідника намагалися використати у власних інтересах політики, тим самим вкотре актуалізувавши проблеми інструменталізації історії та зловживання наробком академічної гуманітаристики з політичною метою⁸.

Трактування дослідниками з-поза меж України сюжетів та постатей української історії має не лише історіографічний, але й практичний і навіть політичний вимір. Підготовлені авторитетними зарубіжними вченими та експертами наукові та аналітичні матеріали так чи інакше впливають на формування позицій західних політиків щодо українських реалій, а ретрансльовані через засоби масової інформації вони також справляють вплив і на громадську думку в тих державах, які є потужними гравцями світової політики.

Події останніх років актуалізували тему розколу та регіональних поділів України, що була однією з найбільш популярних в дослідженнях зарубіжних політологів, істориків, соціологів, політичних географів ще від початку 1990-х років. Докладний та глибокий аналіз основних підходів та концепцій пояснення явища українського регіоналізму, які напрацювала західна гуманітарна наука впродовж останніх десятиліть, є

vavzhenyuk-liniii-frontu-dezinformatsiia-davni-stereotypy-v-akademichnii-obhorttsi

⁷ Taras Kuzio: When an academic ignores inconvenient facts. (21 June 2016). Режим доступу: <http://neweasterneurope.eu/2016/06/21/when-an-academic-ignores-inconvenient-facts/> Востанне відвідано 14.03.2017 р. Тарас Кузьо вважає, що дослідження Ричарда Саква є прикладом ідеологічно обумовленої політичної науки, де «факти» вибірково підібрані для підтвердження задалегідь запрограмованих висновків.

⁸ Іван Качановський: Той, хто стріляв на Майдані, спровокував війну на Донбасі. Доповідь Качановського «Снайперська бійня» хоче використати захист Януковича. (Андрей Сантарович, 04.12.2016), <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/government/2016-12-04/ivan-kachanovskiy-tot-kto-strelyal-na-maydane-sprovotsiroval-voynu-na-donbasse/8637> Востанне відвідано 14.03.2017 р.

актуальним, як з огляду на великий масив таких матеріалів, так і зважаючи на особливості сучасного історіографічного процесу в Україні. Йдеться про брак в українській історіографії наукових рецензій та тематичних історіографічних оглядів, присвячених зарубіжним дослідженням, зокрема, з сучасної проблематики. Відтак значна частина присвяченого в Україні та опублікованого за її межами наукового доробку залишається поза увагою вітчизняного дослідника. Така ситуація зумовлена кількома причинами: недоступністю для українських гуманітаріїв нових досліджень, які виходять на Заході; сфокусованістю на місцевому історіографічному матеріалі та певне нехтування висновками іноземців, які рідко працюють «у полі», використовуючи переважно напрацювання української позитивістської історіографії та суміжних гуманітарних дисциплін.

Кілька рецензій, присвячених різним за тематикою дослідженням зарубіжних авторів, опубліковано на сторінках академічного «Українського історичного журналу»⁹. Низку тематичних оглядів надрукував науковий щорічник «Історіографічні дослідження в Україні»¹⁰. Цю лакуну в науковій комунікації

⁹ *Кураєв О. О.* Remer C. Remer C. Die Ukraine im blickfeld Deutscher interessen. Ende des 19 jahrhunderts bis 1917/1918. – Frankfurt-am-Main – Berlin–Bern–New-York–Paris–Wien, 1997. – 444 s. // Український історичний журнал (Далі – УІЖ). – 2000. – № 6. – С. 141–143; *Русіна О.В.* Буес Альмут. Курляндське князівство і північні регіони Речі Посполитої шляхетської в XVI і XVII ст. // УІЖ. – 2002. – № 2. – С. 103–104; *Пиріг Р. Я.* Чжао Юнь-чжун. Україна: важкі кроки історії // УІЖ. – 2005. – № 5. – С. 211–212.

¹⁰ *Ясь Олексій.* Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема покоління та організація дослідницької праці // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. пр. на пошану акад. В. А. Смолія. У 2 ч. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2000. – Ч. 2: Історіографія. – С. 352–391; *Свтух Володимир.* Американська і канадська історіографія етнічного відродження в країнах Північної Америки // Історіографічні дослідження в Україні. – 2002. – Вип. 11. – С. 131–137; *Батуріна Світлана.*

частково змогли заповнити розгорнуті та оглядові рецензії зарубіжних видань, присвячених історії України, які регулярно з'являлись на сторінках часопису аналітичної есеїстики, публіцистики та рецензій «Критика»¹¹, а також огляди зарубіжної україніки в міждисциплінарному науковому журналі «Україна Модерна»¹². Зокрема, дослідженню українського регіоналізму на Заході було присвячено окремий фрагмент в огляді Антона Котенка. Подібний огляд Олексія Ведрова вже був цілком сфокусований на висвітленні проблеми українського регіоналізму в німецькомовній науковій періодиці¹³. Від 2012 р. регулярно

Історія України в англomовних дослідженнях 30–40-х рр. ХХ ст. // Історіографічні дослідження в Україні. – 2010. – Вип. 20. – С. 475–484.

¹¹ Тут обмежимось згадками лише кількох рецензій на дослідження, присвячені новітній історії України. До прикладу, «Критика» у 1998 р. публікувала рецензію на книгу *Andrew Wilson. Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith.* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), в 2002 р. рецензію Франка Сисина на працю *Andrew Wilson. The Ukrainians: Unexpected Nation.* (New Haven and London: Yale University Press, 2000) (Сисин Ф. (Не)сподівані українці // Критика. – 2002. – Число 5. – С. 17–21). 2007 р. опубліковано рецензію Миколи Рябчука на дослідження *Andrew Wilson. Ukraine's Orange Revolution.* (New Haven and London: Yale University Press, 2005) (Рябчук М. Збій програми // Критика. – 2007. – Число 1–2. – С. 2–4). Наступного року вийшли його ж рецензії на книги *David Marples, Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine* (Budapest & New York: Central European University Press, 2007) (Рябчук М. Нотатки на полях дискурсивних битв // Критика. – 2008. – Число 1–2. – С. 12–15) та *Paul D'Anieri. Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics and Institutional Design.* (Armonk, New York & London: M.E. Sharpe, 2007) (Рябчук М. інституційний дизайн для «сірої зони» // Критика. – 2008. – Число 9. – С. 9–12). В одній з постійних рубрик Тарас Шульга опублікував короткі огляди книги Гвендолін Сассе та Тараса Кузьо про Крим (Критика. – 2009. – Число 7–8. – С. 12–13).

¹² *Котенко Антон.* Огляд англomовної періодици 2009 року // Україна Модерна. – 2011. – Число 18. – С. 365–383.

¹³ *Ведров Олексій.* Дві України? Регіональне розмаїття України та погляд із Заходу. Історія та сучасність України в німецькомовній

публікував оригінальні та перекладені рецензії, написані західними фахівцями для зарубіжних наукових періодичних видань, історичний Інтернет-портал *Historians.in.ua*¹⁴. На цьому тлі особливо контрастно виглядає велика кількість рецензій на згадані публікації на сторінках таких авторитетних періодичних видань як «*Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*», «*Journal of Contemporary History*», «*Slavic Review, Russia and Eurasia Review, Europe-Asia Studies, Nationalities Papers*» та ін.

Дещо краща ситуація із рецензуванням зарубіжних публікацій спостерігалась в окремих тематичних сегментах. У цьому контексті варто згадати працю харківського історика Володимира Петровського про рецепцію українсько-російських взаємин в сучасній західній науковій літературі¹⁵. Вимога щодо обов'язковості історіографічного огляду в наукових статтях та дисертаціях спонукала українських дослідників аналізувати зроблене попередниками, в тому числі, й зарубіжними колегами, проте не гарантувала якість та ґрунтовність такого історіографічного аналізу, а тим більше застосування західних теоретичних конструкцій для аналізу реалій минулого та сучасного України. Іноді в списку використаної літератури автори подавали лише кілька посилань на зарубіжні дослідження проблеми, хоча самих досліджень не бракувало¹⁶.

Так, доволі велику зарубіжну історіографію має тема регіональних відмінностей та розколів в сучасній Україні. Від медій-

науковій періодиці 2010 року // Україна модерна. – 2012. – Число 19. – С. 315–322.

¹⁴ Інтернет-портал *Historians.in.ua* (www.historians.in.ua).

¹⁵ *Петровський В. В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001 рр.): Монографія. – Харків: Майдан, 2003. – 492 с.

¹⁶ До прикладу, список використаних джерел та літератури (1096 позицій) до одного з найбільш ґрунтовних вітчизняних досліджень проблеми регіоналізму в сучасній Україні івано-франківського історика Сергія Адамовича «Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.) містить лише 7 назв публікацій іноземними мовами (не рахуючи публікації російською мовою).

ного дискурсу щодо цієї теми, з притаманними йому поверховістю та схильністю до ретрансляції штампів і стереотипів, науковців вирізняє ґрунтовність та виваженість підходів до аналізу явища регіоналізму. Політолог Микола Рябчук помітив в академічному середовищі певне консенсусне розуміння того, що «а) Україну не поділено чітко й однозначно ані за мовною, ані за етнічною ознакою; б) мова, етнічність і політичні орієнтації істотно корелюють між собою, проте не збігаються; в) на території України досить складно встановити чітку лінію поділу, бо і легендарний Захід, і не менш есенціалізований Схід насправді є досить гетерогенними, а тим більш різнорідними й амбівалентними є регіони між ними; а головне г) ідея поділу не має серед населення України (поза Кримом) практично жодної підтримки»¹⁷.

Зауваживши наявність виразних регіональних відмінностей та розколів в українському суспільстві, західні дослідники, насамперед, намагались знайти відповіді на питання «Скільки Україн існує?» та «Україна – одна чи Україн – багато?». Цим питанням задались американські політологи Ловелл Баррінгтон (Lowell Barrington) та Ерік Геррон (Erik Herron), винісши його у заголовок своєї статті в журналі «Nationalities Papers» за 2004 р.¹⁸ Британський дослідник Пітер Роджерс (Peter Rodgers) один із розділів свого дослідження, присвяченого політиці ідентичності в Україні у 1991–2006 рр., назвав «Скільки Україн? Регіоналізм і політика ідентичності»¹⁹. Схожі питання звучали у назвах презентацій дослідника на наукових семінарах в Центрі дослідження мистецтв, соціальних наук та гуманітаристики

¹⁷ *Рябчук М.* Дві України: кінець амбівалентності? // Критика. – 2015. – Число 1–2. – С. 2.

¹⁸ *Barrington, Lowell W. and Herron, Erik S.* One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences // *Nationalities Papers*. – Vol. 32. – No. 1 (2004). – Pp. 53–86.

¹⁹ *Rodgers, Peter W.* Nation, Region and History in Post-Communist Transitions: Identity Politics in Ukraine 1991–2006. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2008. – Pp. 49–86.

Кембриджського університету в 2012 р.²⁰ та в Дослідницькому інституті політичної економіки Університету Шефільду у 2014 р.²¹ Принагідно буде згадати, що проблемам українського регіоналізму часто присвячувались окремі панелі щорічних дослідницьких семінарів в Канадському інституті українських студій Університету Оттави (*Annual Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine*), а на факультеті соціальних наук Карлового Університету в Празі студентам пропонується прослухати спецкурс «Регіональний фактор у розвитку України»²².

Вище наведене дає підстави вважати, що історіографічний огляд зарубіжної, зокрема, англomовної наукової літератури, присвяченої осмисленню явища регіоналізму в сучасній Україні, з'ясуванню його причин, проявів та наслідків, може становити не лише пізнавальний, академічний інтерес, але й сприяти вдосконаленню політики, покликаної подолати проблему внутрішніх розколів в українському соціумі.

Складність та багатовимірність проблеми регіональних відмінностей в Україні, зробили її об'єктом дослідницького інтересу фахівців одразу кількох гуманітарних наук – історії, політології, культурології, соціології, політичної географії та міжнародних відносин. Хоча теми регіональних відмінностей в Україні дослідники побіжно торкались і раніше, перші спеціальні дослідження проблеми, переважно у формі наукових статей, з'явилися в середині 1990-х років. Надалі інтерес до теми помітно зростав у періоди активізації внутрішньополітичного життя в Україні та появи зовнішньополітичних викликів. Одразу десятком досліджень з'явилося після подій 2004 р. Від кінця 2013 р. спостерігається чергова хвиля посиленої уваги до проб-

²⁰ How Many Ukraines? Understanding Regionalism and the Politics of National Identity in Post-Soviet Ukraine. 18 January 2012. Режим доступу: <http://www.crassh.cam.ac.uk/events/24502>

²¹ Research Seminar «How Many Ukraines?» with Dr Peter Rodgers. Режим доступу: <http://speri.dept.shef.ac.uk/2014/06/04/research-seminar-how-ukraines-dr-peter-rodgers/>

²² Режим доступу: <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=JMM124>

лем розколу України, зумовлена безпрецедентним досі загостренням політичної ситуації у 2014 р., анексією частини території країни та агресією з боку Росії.

Сучасні західні дослідники, аналізуючи різноманітні аспекти політичних та соціально-економічних трансформацій на пострадянському просторі, застосовують широкий арсенал підходів і теоретичних концепцій, напрацьованих світовою гуманітаристикою. При цьому для осмислення проблеми сучасного регіоналізму в Україні важливе значення має дефініція самого поняття «регіоналізм», яке є гранично розмитим та полісемантичним²³. Історик та політолог Лариса Нагорна відзначила, що внаслідок стрімкого поширення явищ регіоналізму, сам термін виявився надмірно перевантаженим смислами. Стало складніше розмежувати поняття регіоналізм і сепаратизм, регіоналізм і націоналізм, регіоналізм і периферійність²⁴. На думку знаного фахівця з проблем націоналізму, європейської та регіональної політики, британського політолога Майкла Кітінга (Michael Keating), чіткому розумінню заважає також паралельне використання одного й того самого терміна для означення явищ, які протікають як на міждержавному, глобальному рівні, так і процесів всередині країн. Регіоналізм, як політичний рух і як певний набір вимог, на думку дослідника, може набувати різноманітних форм. Звідси, шість типів регіоналізму, які виокремив Майкл Кітінг. Фахівці відзначають, що залежно від складових та їхніх взаємодій регіоналізм може бути інтеграційним і дезінтеграційним, консервативним і оборонним, космополітичним і прогресивним, автономістським чи сепаратистським²⁵. Докладно про полісемантичність та еволюцію поняття «регіо-

²³ *Литвин В.* Регіоналізм у політичному вимірі: українські реалії // Урядовий кур'єр. – 2010. – 9 листопада.

²⁴ *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 23.

²⁵ *Верменич Ярослава.* Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці // Регіональна історія України: збірник наукових статей. – 2014. – Випуск 8. – С. 19–20, 45.

налізм» в політичному та науковому дискурсі писала Ярослава Верменич²⁶.

На пострадянському просторі, під впливом радянської інтелектуальної традиції поняття регіоналізму значною мірою зберегло негативний смисловий відтінок та асоціювалося з деструктивними рухами й загрозами територіальній цілісності. Відтак, в Україні регіоналізм здебільшого вивчався в контексті проблем консолідації українського суспільства, міжнаціональних відносин та загроз виникнення міжрегіональних і міжетнічних конфліктів, впливів зовнішньополітичних чинників. Останніми роками політологами та істориками підготовлено кілька дисертаційних досліджень, присвячених цій темі²⁷. Численні соціологічні дослідження фокусувались на вивченні міжрегіональних стереотипів та особливостей політичних вподобань населення. Натомість у західній термінологічній традиції регіоналізм має більш м'які, ліберальні конотації. У проаналізованих нижче наукових текстах, явище регіоналізму здебільшого розуміється/тракується як яскраво виражені регіональні особливості в культурі, політичній поведінці населенні різних частин країни та використання цієї особливості різними політичними акторами (внутрішніми та міжнародними) з політичною метою.

На початку 1990-х років явище регіоналізму на пострадянському просторі переважно асоціювалося з побоюваннями і

²⁶ *Верменич Я. В.* Історична регіоналістика: навчальний посібник / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 149–157.

²⁷ *Макаров Г. В.* Регіоналізм як чинник політичного процесу у сучасному українському суспільстві: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 208 арк.; *Кучеренко Т. В.* Регіональний фактор у політичному процесі України: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Філософський факультет. Кафедра політології. – Х., 2001. – 221 арк.; *Адамович С. В.* Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України: Дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / ДВНЗ Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2011. – 559 арк.

тривогами²⁸. Зростаюча регіоналізація України спричинила появу прогнозів розколу і, навіть, розпаду країни. Вони з'явилися одночасно з проголошенням Україною незалежності й надалі періодично збурювали суспільні настрої. На початку 1990-х в пресі поширювалась запущена вищим партійним керівництвом теза про велику ймовірність розпаду та кривавого конфлікту в Україні. 17 березня 1991 р. газета «*Московские новости*» опублікувала кілька схематичних карт з позначенням на них 76 потенційних «гарячих точок» – можливих зон конфліктів і територіальних суперечок. Тринадцять із цих точок припадало на територію України і Білорусі. Йшлося про потенційні територіальні претензії сусідніх республік і можливе відокремлення частин кожної з країн, що загрожувало стабільності в цілій Східній Європі²⁹.

Майбутнє України час від часу викликало песимізм і в зарубіжних експертів. На початку 1990-х років ЦРУ спрогнозувало розпад країни, розколотої на російськомовний схід і україномовний захід. Політичні аналітики передбачали можливі конфлікти в прикордонних регіонах України, зумовлені часто змінюваними кордонами та наявністю етнічних меншин, українсько-російськими суперечками за Крим, територіальними претензіями Румунії та Словаччини³⁰.

У травні 1994 р. журнал «*The Economist*» присвятив аналізу ситуації в Україні спеціальний додаток. Його автори висловлювали побоювання, що економічна криза в Україні спровокує внутрішній конфлікт, який потягне за собою втручання Росії,

²⁸ Литвин В. Регіоналізм у політичному вимірі: українські реалії // Урядовий кур'єр. – 2010. – 9 листопада.

²⁹ Самая политическая карта СССР // *Московские новости*. – 1991. – 17 марта.

³⁰ Dick C. J., Dunn J. F., and Lough B. K. Potential Sources of Conflict in Post-Communist Europe // *European Security*. – Volume 2. – Issue 3 (1993). – Pp. 386–406.

націленої захищати інтереси етнічних росіян, де б вони не жили, і, зрештою, викличе велику світову кризу³¹.

Науковий співробітник американського аналітичного центру REND Corporation Стівен Ларрабі (Stephen Larrabee) в 1994 р. у статті «Україна: наступна європейська криза?» писав про те, що різкий економічний спад спричинив до посилення регіонального напруження і зростання закликів до автономії в російськомовних регіонах Східної України та Криму, що зрештою може спровокувати відцентрові сили і призвести до фрагментації країни і, можливо, громадянської війни чи інтервенції Росії і, як результат, матиме величезні геополітичні наслідки³².

Теза про можливий розкол України все частіше почала з'являтися у ЗМІ після виходу книги Семюеля Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій», в якій автор відніс Україну до групи розколотих (поділених) країн (з поділом на уніатський націоналістичний, україномовний Захід та православний російськомовний Схід)³³. Значна популярність цих ідей дала підстави політологу Тетяні Журженко говорити про «хантінгтонізацію» українського політичного і академічного дискурсу, розуміючи під цим терміном пояснення будь-яких політичних і культурних проблем цивілізаційними відмінностями³⁴.

В одному з аналітичних матеріалів за 1998 р., підготовлених співробітниками REND Corporation, відмічено паралельність інтеграційних процесів в Європі з тенденцією до збільшення регіональної, етнічної та релігійної фрагментації на національному рівні в Бельгії, Іспанії та Італії, а також наявність активних

³¹ Fault lines: if Ukraine breaks up, there will be violence. (Special Supplement: A Survey of the Ukraine) // *The Economist*, May 7-13, 1994; Cowley, Andrew. Ukraine: The Birth and Possible Death of a Country // *The Economist*, May 7-13, 1994.

³² Larrabee, Stephen. Ukraine: Europe's next crisis? // *Arms Control Today*, July/August 1994, pp. 14.

³³ Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New-York: Simon&Schuster, 1997 – P. 138.

³⁴ Zhurzenko T. The Myth of Two Ukraines // *Transit – Europäische Revue*, September 17, 2002. Режим доступу: <http://www.eurozine.com/the-myth-of-two-ukraines/> Востанне відвідано 14.03.2017 р.

сепаратистських рухів у Великобританії (Шотландія і Північна Ірландія) і Франції (Корсика). Водночас набагато більший потенціал фрагментації політичного простору аналітики помітили на теренах колишнього Радянського Союзу. Експерти вважали Україну вразливою через присутність великої російської меншини на сході країни та в Криму, а також через розкол уздовж культурних і релігійних ліній, який розділяв православних українців зі Східної України та католиків-уніатів із західних регіонів. Розглядалось кілька можливих сценаріїв розвитку подій, залежно від обставин в Росії та Україні: збереження незалежності України, поділ країни із поглиненням східних регіонів і Криму Росією та тяжінням іншої частини країни до Польщі та Європи загалом, і, зрештою, реінтеграція всього простору в формі Слов'янського/Православного Союзу. Україна і Туреччина з властивою їм обом стійкою біполярністю, на думку аналітиків, могли стати потенційно дестабілізуючими елементами в Європі³⁵.

Яскраві регіональні відмінності у політичних вподобаннях населення України, продемонстровані під час виборчих кампаній 1994, 2002 років, дали ще більше підстав політичним аналітикам і коментаторам розглядати сценарії можливої дезінтеграції країни. Чергова хвиля подібних прогнозів з'явилась у розпал політичної кризи 2004 р. Про історичні лінії розламу, що активізувались на початку 2000-х років, писав оглядач «*The Washington Post*» Пітер Фінн (Peter Finn)³⁶. Журналіст Кріс Стивен (Chris Stephen) у статті «Страхи розколу України на схід і захід» на шпальтах «*The Guardian*» охарактеризував Україну як

³⁵ *Van Oudenaren, John. Sources of Conflict in Europe and the Former Soviet Union // Sources of Conflict in the 21st Century: Regional Futures and U.S. Strategy by Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser; RAND Corporation, 1998. – Pp. 231–305. Retrieved from http://www.rand.org/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR897/MR897.chap5.pdf*

³⁶ *Old Divisions Resurface in Ukraine Presidential Electoral Crisis Brings East-West Stereotypes to Fore // The Washington Post, November 29, 2004; Retrieved from <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A18131-2004Nov28.html>*

країну, яка більшу частину останніх століть була розділеною між конкуруючими імперіями і в якій знову ожив привид розколу уздовж старої лінії розламу на Схід/Захід, пробуджуючи перспективу виникнення нової малої незалежної держави (*statelet*), що включатиме індустріальний регіон країни разом з Кримським півостровом³⁷.

На загрози стабільному існуванню України як держави вказували експерти двох американських фондів – Фонду Карнегі за міжнародний мир (The Carnegie Endowment for International Peace) та Фонду Миру (The Fund for Peace). Останній спільно з журналом «*Foreign Policy*» щорічно від 2005 р. складає рейтинг «крихкості» країн. Позиції в рейтингу розподіляються на підставі Індексу «крихкості» держав (*The Fragile States Index*) (до 2014 р. – Рейтинг недієздатних держав / *Failed States Index*) – показника здатності влади контролювати збереження цілісності території, демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні³⁸. На 2005 р. серед 76 країн, які перебували у зоні ризику, Україну фахівці розташували на 39-му місці³⁹. Наступного року Україна опинилась на 86 місці в рейтингу із 146 країн, потрапивши разом Вірменією, Казахстаном і Туреччиною до групи країн, які викликали занепокоєння. Впродовж наступних 2007–2011 років Україна дещо покращила своє становище в рейтингу, послідовно займаючи позиції 106, 108, 110, 109, 110 серед 177 країн. Найвищий показник в рейтингу Україна мала в 2013 р. – 117 позиція серед 178 країн. У 2015 р. та 2016 р. Україна в рейтингу «крихкості» держав потрапила в групу з рівнем стабільності нижче середнього та зростаючою нестабільністю, втративши за рік одразу 29 позицій та посівши відповідно місця 84 та 85, що передусім було обумовлене існуючим

³⁷ Chris Stephen. Fears of east-west split in Ukraine // *The Guardian*, November 28, 2004. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/28/ukraine.theobserver>

³⁸ <http://edclub.com.ua/analytika/ukrayina-v-reytyngu-kryhkosti-derzhav>

³⁹ За даними офіційного Інтернет-сайту Фонду миру (The Fund for Peace). *The Failed States Index 2005*. Режим доступу: <http://www.fundforpeace.org/global/?q=fsi-grid2005>

військовим конфліктом. У цій групі Україна перебувала лише у 2005-2006 році, коли було започатковано дослідження⁴⁰.

Перманентні політичні кризи в Україні спонукали науковців до глибшого аналізу ситуації. Одна з перших на Заході публікацій, присвячених проблемі регіоналізму в Україні, з'явилась німецькою мовою в збірнику за редакцією Андреаса Каппелера та Гвідо Гаусманна у 1993 р.⁴¹ Її автором був американський історик і політолог українського походження, аналітик дослідного інституту Радіо Свобода/Радіо Вільна Європа (Мюнхен) та RAND Corporation Роман Сольчаник (Roman Solchanyk). Наступного 1994 р. в журналі «*Europe-Asia Studies*», що видається від імені Інституту дослідження Центральної та Східної Європи Університету Глазго, дослідник опублікував статтю «Політика державного будівництва: зв'язки центру та периферії в пострадянській Україні»⁴². Цю насичену фактажем та базовану на першоджерелах і матеріалах української преси наукову розвідку згодом активно цитували інші дослідники при побудові власних пояснювальних схем.

Роман Сольчаник вважав, що територіальній цілісності України загрожують як претензії з боку сусідніх країн (перш за все, це стосувалось Криму), так і регіональні рухи, що підтримують ту чи іншу форму самовизначення. Тут йшлося, насамперед, про Донбас і частину Півдня України з великою часткою етнічно російського населення та високим ступенем русифікації, відцентровими силами, зорієнтованими на здобуття прав територіальної автономії або, в деяких випадках, сецесії у Криму,

⁴⁰ За даними офіційного сайту <http://fsi.fundforpeace.org/>. Юрій Щербак. Україна як failed state: міфи та реальність // День. – 2009. – 21 травня. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/ukrayina-yak-failed-state-mifi-ta-realnist>

⁴¹ Solchanyk R. Regionalismus und Nationalismus in der Ukraine, in: Hausmann G., Kappeler A. (ed.), Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates, Baden-Baden 1993, s. 249–271.

⁴² Solchanyk, Roman. The Politics of State Building: Centre-Periphery Relations in Post-Soviet Ukraine // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 46 (1994). – Issue 1. – Pp. 47–68.

Донбасі та Закарпатті, а також потенційно серйозну проблему ірредентизму у кількох західних сусідів України, зокрема, Румунії⁴³. Найскладнішим для Києва науковець вважав «Кримське питання», розгляду якого присвятив окремий розділ «Крим: український, російський чи кримський?».

Мовне питання та негативний стереотип щодо «українського націоналізму і сепаратизму», на думку дослідника, відіграли важливу роль у мобілізації підтримки регіоналістських настроїв як у Криму, так і у Донбасі та на Півдні України, що проявилось у формі дискусії про відродження недовговічної Донецько-Криворізької Республіки та агітації за «особливий державний статус» в «історичних кордонах Новоросії», яку провадив в Одесі «Демократичний Союз Новоросії», заснований професором Одеського державного університету Олексієм Суриловим⁴⁴. Щоправда, ця ідея не здобула масової підтримки.

У статті досить детально описана історія формування регіоналістських рухів та їхніх організаційних структур («Інтернаціональний рух Донбасу», «Демократичний рух Донбасу», «Рух за відродження Донбасу») в Луганську і Донецьку на початку 1990-х років. Роман Сольчаник зауважує, що виборні органи місцевого самоврядування східних і південних областей проявляли обережність у відносинах з Києвом та офіційно дистанціювалися від радикальних вимог регіоналістських рухів, підтримуючи водночас ідею ширшої автономії регіонів. Окремий розділ присвячено русинському питанню та аналізу ситуації на Закарпатті, яка нагадувала досліднику Кримський випадок: владу тут зберегли місцеві комуністи, а до регіону виявляли інтерес політичні сили сусідніх Чехії та Словаччини⁴⁵. Науковець вказав на наявність зовнішніх чинників, які живили регіоналізм в Україні та ірредентистські настрої в середовищі політичних партій і груп у більшості західних сусідів⁴⁶. Прогнозуючи подальший розвиток ситуації, дослідник вважав, що

⁴³ Ibid. – P. 47.

⁴⁴ Ibid. – P. 59.

⁴⁵ Ibid. – Pp. 61–63.

⁴⁶ Ibid. – P. 63.

ставлення регіону до центру значною мірою визначатиметься тим, як Київ впорається з проблемами державного будівництва та економічними реформами.

Американський політолог, співробітник низки авторитетних аналітичних центрів, директор програми досліджень Росії та Євразії у Фонді Карнегі за міжнародний мир Юджин Румер (Eugene V. Rumer), помітив дві важливі проблеми України початку 1990-х років: збереження влади частиною старої номенклатури та виклики регіонального поділу⁴⁷. Аналітик акцентував увагу на економічних чинниках політичної кризи в Україні та вбачав зумовленість внутрішніх розколів безуспішністю та безрезультативністю реформ всередині країни. На думку Румера, в умовах різкого економічного спаду регіональні та міжнаціональні чвари виникли як виклик владі та авторитету уряду в Києві, а збіднілі через інфляцію області України «хапали один одного за горлянки», поширювалось сприйняття, що деякі регіони живуть краще від інших через надання їм пільгового режиму. Найбільш помітна дихотомія виникла між східними і західними частинами України, які однаково претендували на право визначати національні інтереси та ідентичність. В Луганську, Донецьку або Ужгороді можна було почути думку, що «галичани мають намір отримати контроль над всією Україною, але ми самі знаємо, що робити без їхніх вказівок». Саме тому, на думку аналітика, націоналістична програма, запропонована західною коаліцією в українській політиці, зіткнулася зі зростаючим обуренням в інших областях України⁴⁸.

Почуття відчуження від решти частини країни було особливо помітним на периферії України. Регіональні лідери Закарпаття проявляли більшу зацікавленість в розвитку зв'язків із сусідніми Словаччиною та Угорщиною, домагаючись режиму вільної економічної зони. Аналогічним чином місцеві політики і керівники підприємств Сходу України дивилися в бік Росії. Перемога Юрія Мешкова на президентських виборах в Криму засвідчила

⁴⁷ Rumer, Eugene V. *Eurasia Letter: Will Ukraine Return to Russia?* // *Foreign Policy*. – No. 96 (Fall 1994). – P. 129–144.

⁴⁸ *Ibid.* – P. 132.

ерозію підтримки населенням півострова незалежності України, а складна історія і політика регіону робили його найбільш схильним до відокремлення від України, вважав Румер⁴⁹. При цьому Київ, на думку аналітика, мав небагато важелів (якщо такі взагалі були), щоб протистояти цим тривожним тенденціям та переконувати Москву проявляти стриманість, яку на той час вона мала⁵⁰. Дослідник припускав можливість повернення України в орбіту Росії, якщо та стане ворожою Заходу. Останній, в свою чергу, не мав достатньо військових і фінансових можливостей ефективно підтримати Україну проти ворожого та ксенофобського північного сусіда. Дослідник прогнозував у 1994 р., що загроза російській експансії зникне, якщо Росія завершить свою трансформацію в демократичну державу. Альтернатива внутрішньої нестабільності в Україні або її реінкорпорації у «Велику Росію» здавалася Румеру однаково тривожною та загрозливою для стабільності в Центральній Європі. Відтак фахівець радив західним політикам постійно зважати на два важливі чинники, які могли спровокувати кризу: чинник економічної ситуації в самій Україні та інтереси Росії в регіоні. Експерт навіть розцінював втручання Росії як можливо кращий варіантом, аніж подальша нестабільність в Україні. Західні політики, мали на думку дослідника, підтвердити свою підтримку територіальної цілісності України та висловлювати Росії свою стурбованість з приводу ситуації в Криму. Водночас Румер припускав можливість російської інтервенції в разі конфлікту в Криму. Втручання Росії, ймовірно, призвело б до реінтеграції України у великодержавну Росію, розпад України ніс би величезні ризики для міжнародної спільноти. Відтак, стабільність в Європі значною мірою залежала від позиції Росії⁵¹.

Деякі з цих песимістичних висновків Румера щодо ситуації початку 1990-х років перегукуються з його пізнішими коментарями щодо ситуації в Україні після 2014 р. В інтерв'ю «Краще розділити Україну, аніж розірвати її на частини» британській

⁴⁹ Ibid. – P. 133.

⁵⁰ Ibid. – P. 134.

⁵¹ Ibid. – P. 144.

газеті «*The Financial Times*» 8 травня 2014 р. експерт пропонував українській владі радикальне переосмислення відносин між центром та регіонами: шляхом проведення загальнонаціонального референдуму або, можливо, навіть у крайньому випадку, поділу країни аби уникнути сповзання в громадянську війну. Дослідник пропонував Заходу визнати неприємну правду: Україна може і не вийти з кризи цілісною державою. Адже головна проблема полягала в тому, що Кремль не боїться ані репутаційних ризиків, ані економічних проблем, які будуть викликані санкціями Заходу⁵².

У 2000 р. в США вийшов збірник за спільною редакцією професора Університету імені Джорджа Вашингтона Шерон Волчик та українсько-американського філософа Володимира Звіглянича «Україна: в пошуку національної ідентичності»⁵³, який містив одразу два тексти про проблеми українського регіоналізму. Один належав українському історику та політологу Григорію Немирі, на той час завідувачу кафедрою в Національній академії державного управління при Президентові України⁵⁴. З огляду на завдання цієї статті згаданий текст залишено поза аналізом. Натомість, нижче розглянуто положення, наведені в іншій статті збірника – «Етнічні зв'язки та регіональні проблеми в незалежній Україні», американського політо-

⁵² *Rumer E.* It Would Be Better to Split Ukraine than to Tear It Apart // *Financial Times*, May 2014. Retrieved from <https://www.ft.com/content/aeeaa680-d60b-11e3-a239-00144feabdc0>. Передрук статті розміщено на сайті Фонду Карнегі за міжнародний мир <http://carnegieendowment.org/2014/05/08/it-would-be-better-to-split-ukraine-than-to-tear-it-apart/habo>.

Огляд статті подано на сайті українського мережевого видання IPress.ua http://ipress.ua/articles/federalizatsiya_abo_viyna_yakym_bude_vyhid_z_ukrainskoi_kryzy_64196.html

⁵³ *Sharon L. Wolchik and Zvighyanich Volodymyr* (eds). *Ukraine: The Search for a National Identity*. – Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000. – 306 pp.

⁵⁴ *Nemiria Grigory.* Regionalism: An Underestimated Dimension of State-Building // *Ukraine: The Search for a National Identity*. Ed. by Sharon Wolchik and Volodymyr Zvighyanich – Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2000. – Pp. 183–198.

лога з польським корінням, директора Програми нових європейських демократій вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень Януша Бугайскі (Janusz Bugajski)⁵⁵.

Дослідник, який у 1994 р. бував на Донбасі, подав короткий, але досить інформативний огляд політичного розвитку України в цілому та її окремих регіонів – Донбасу, Криму, Галичини, Закарпаття та Буковини. В статті окремо проаналізовані дискусії між політичними таборами прихильників унітарного та федеративного устрою України, а також політика Л. Кравчука і Л. Кучми щодо децентралізації управління⁵⁶. Регіоналізм Донбасу Януш Бугайскі характеризує як «де-етнізований/безетнічний» («de-ethnified regionalism»). На думку дослідника, з часу проголошення незалежності регіон не демонстрував помітної етнічної поляризації. Описуючи канву політичного життя першої половини 1990-х років, автор згадує про спроби окремих регіональних політиків просувати ідеї федералізації України, автономізації Донбасу (за Кримським зразком) і навіть пропаганди відверто сепаратистських ідей. В одній з приміток побіжно згадано русофільський регіоналізм в Одесі та спроби заснування автономної Новоросії. Аналізуючи політичні події в Криму, Бугайскі вказав на відмінні позиції різних політичних кіл Росії щодо цієї проблеми.

Позицію Галичини в загальноукраїнському політичному житті означено в статті як «нетерплячий націоналізм», особливо притаманний крайнім націоналістичним організаціям та їхнім лідерам. Коротко згадано про вимоги економічної автономії та розвиток русинського руху на Закарпатті аж до заснування радикальної Республіканської Партії, що вимагала незалежності для регіону. Певні автономістські порухи помічає дослідник і на Буковині, де під впливом найбільш радикальних сепаратистських сил окремі лідери румунської меншини закликали до бой-

⁵⁵ *Bugajski, Janusz*. Ethnic Relations and Regional Problems in Independent Ukraine // *Ukraine: The Search for National Identity*. Ed. by Sharon L. Wolchik and Volodymyr Zvighaynich. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2000. – Pp. 165–182.

⁵⁶ *Ibid.* – P. 168.

коту референдуму 1 грудня 1991 р., а також мали місце випадки вивішування символіки Румунії чи Молдови⁵⁷.

На думку вченого, очевидні міжрегіональні суперечки не фокусувалися на питаннях ідентичності та лояльності до держави, а більше на економічних інтересах і політичному впливі регіонів та регіональних лідерів Заходу, Сходу і Півдня. Хоча етнічне питання значною мірою втратило напругу, та все ж потенціал для загострення/відновлення етнорегіональних конфліктів не зник остаточно, зокрема, якщо впливові сили в Москві матимуть претензії на українські території. Ключем до зменшення економічної, регіональної та етнічної напруги в Україні Януш Бугайські вважав успішну програму економічних реформ⁵⁸.

Західних дослідників вирізняло, зокрема, й те, що вони намагалися вписати український варіант регіоналізму в певні концептуальні схеми та порівняти його з однотипними явищами в сусідніх країнах. Сторонньому спостерігачеві, позбавленому гостро емоційного сприйняття реалій, досвід України нерідко виглядав цілком порівнюваним зі схожими тенденціями до відособлення регіональних/територіальних або етнічних спільнот в інших європейських країнах. Адже наростання сили регіоналізму в останні роки в Європі стало більш ніж очевидним. Відтак дискурс «двох Україн» не був суто вітчизняним феноменом. В дослідженнях можна знайти згадки про «вісім Іспаній» Хуана Лінца, «чотири Фінляндії» Еріка Алардта, «чотири Норвегії» Стейна Роккана, принаймні «три Бельгії», «чотири Італії» і неоднорідну Францію⁵⁹.

Фахівець з проблем конфліктів в Кавказькому регіоні, сепаратистських рухів та невизнаних держав, один із співредакторів журналу «*Political Geography*», американський політичний географ Джон О'Локлін (John O'Loughlin), помітивши на електро-

⁵⁷ Ibid. – Pp. 172–178.

⁵⁸ Ibid. – P. 179.

⁵⁹ Степаненко В. Регіональні відмінності: чи потрібна нам одна-рідна держава? // Агора. – 2006. – Вип. 3.– С. 6; Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. – М.: Соц.-полит. журн., 1994. – 272 с.

ральній карті України поділ на Схід і Захід, зауважував, що схожі географічні розколи можна спостерігати й в інших демократичних державах, як от Італія, Великобританія чи Німеччина⁶⁰. Політологи Стівен Ропер (Steven Roper) та Флорін Фешнік (Florin Fesnic) дослідили вплив історичного спадку на регіональні відмінності у поведінці виборців в Україні та Румунії на прикладі Галичини і Трансільванії, чие історичне минуле зумовило їх суттєві відмінності від решти території своїх країн⁶¹.

Польський дослідник Томаш Зарицький (Tomasz Zarycki), проаналізувавши структури регіональних політичних розламі в Литві, Польщі, Словаччині, Угорщині, Чехії та Україні, продемонстрував, що електоральний регіоналізм був характерним не лише для України, але й для решти країн Центральної Європи⁶². Аналізуючи результати президентських виборів 1994 р. в Україні, дослідник помітив як класичний поділ на Захід-Схід, так і певні відмінності всередині цих двох великих регіонів: Закарпаття і Буковина дещо різнилися від решти Західної України; Галичина вирізнялась високою активністю виборців на тлі менш активної Волині. Ці закономірності дослідник пов'язував з потужною традицією виборів на теренах Галичини, що раніше входили до Польщі⁶³. На фоні інших країн, включених до аналізу, Україна, на думку науковця, вирізнялась найбільш драматично диференційованою політичною сферою, зумовленою саме регіональними та історичними, а не структурними чинниками. У підсумку Томаш Зарицький подав схеми та виділив три типи поділів в розглянутих країнах: 1) між тради-

⁶⁰ *O'Loughlin, John*. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space, or Bogus Effect? // *Post-Soviet Geography and Economics*. – Vol. 42. – No. 1 (2001). – P. 8.

⁶¹ *Roper, Steven D. and Fesnic, Florin*. Historical Legacies and Their Impact on Post-Communist Voting Behavior // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 55 (2003). – Pp. 119–131.

⁶² *Zarycki, Tomasz*. The New Electoral Geography of Central Europe. – Budapest: Open Society Institute, 1999. – 80 pp.

⁶³ *Ibid.* – P. 32.

ційними, антикомуністичними регіонами та більш світськими, з вищою посткомуністичною підтримкою (тут Україна дещо схожа на Чехію); 2) між ліберальними, столичними регіонами та економічною периферією, антиліберальною (країни Вишеградської групи); 3) країни з поділами за етнічною ознакою (Литва, Словаччина). Щодо України поділ виглядав так: традиційний, націоналістичний, пронезалежницький Захід проти комуністичного, проросійського Сходу. Такий поділ на Захід – Схід, притаманний Польщі, Україні, Словаччині та Угорщині, дослідник вважав найбільш типовим⁶⁴.

Ще одним прикладом застосування компаративного підходу до вивчення проблем є книга вихідця з України, політолога, професора Школи політичних наук в Університеті Оттави Івана Качановського (Ivan Katchanovski) «Розколоті країни: регіональні політичні поділи і культури в пострадянській Україні та Молдові»⁶⁵. Монографія була підготовлена на основі докторської дисертація, написаної під керівництвом американського фахівця з порівняльної політології Сеймура Мартіна Ліпсета (Seymour Martin Lipset) та захищеної 2001 р. в Університеті Джорджа Мейсона (США). Основні положення свого дослідження автор презентував на кількох міжнародних конференціях⁶⁶ та виклав у наукових статтях⁶⁷. На книгу вийшло кілька рецензій в закордонних наукових журналах⁶⁸.

⁶⁴ Ibid. – P. 39.

⁶⁵ *Katchanovski, Ivan*. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Soviet and Post-Soviet Politics and Society, No 33). – Stuttgart: ibidem-Verlag, 2006. – 296 pp.

⁶⁶ *Ivan Katchanovski*. Political Regionalism in «Orange» Ukraine. Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association (Boston, August 28–31, 2008); *Ivan Katchanovski*. Regional Political Cleavages and Electoral Behavior in Ukraine in 1991–2004. Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association (Washington, DC, September 1–4, 2005).

⁶⁷ *Katchanovski, Ivan*. Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006 // Nationalities Papers. – Vol. 34. – Issue 5. – Pp. 507–532.

⁶⁸ *Oleh Protsyk*. Book review: Katchanovski I. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova.

Політолог зазначає, що після падіння комунізму та закінчення Холодної війни різні типи регіоналізму (від регіональних відмінностей у поведінці виборців до внутрішніх конфліктів) були притаманні багатьом країнам: Косово, Боснія, Македонія в колишній Югославії, Чечня і Татарстан в Росії, Кашмір і Пенджаб в Індії, Квебек і Західні провінції в Канаді, Північна Ірландія та Уельс в Об'єднаному Королівстві, Південний Судан, Північна Нігерія і Чіапас в Мексиці. Короткий огляд регіональних поділів, що існують у багатьох країнах Європи, Латинської Америки, Азії та Африки, а також в США та Канаді, подано у другому розділі книги. Це мало засвідчити, що наявність регіональних відмінностей не є суто українським чи молдовським феноменом.

Качановський намагається з'ясувати, яку роль відіграє регіональна політична культура в підтримці регіональних відмінностей та які чинники можуть спричинити до переростання останніх у відкритий внутрішній конфлікт. Другому питанню в книзі приділено менше уваги. Автор вважав, що виникнення жорстких регіональних конфліктів в Україні та Гагаузії й вірогідність мирного врегулювання Придністровського конфлікту в Молдові

(Stuttgart: Ibidem, 2006) // *Nationalities Papers*. – Vol. 37. – Issue 6 (2009). – Pp. 959–960; *Taras Kuzio*. Book Review: Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006) // *Party Politics*. – Vol. 15. – Issue 5 (September 2009). – Pp. 662–664; *Florian Kuchler*. Review of Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova // *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 20. – Issue 1 (March 2007). – Pp. 195–198; *Thomas E. Rotnem*, Review of Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006) // *Political Studies Review*. – Vol. 5. – Issue 2 (2007). – Pp. 280–281; Review of Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006) // *Reference & Research Book News*. – 2007 (February); Bohdan Harasymiw. Review of Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006) // *Slavic Review*. – Vol. 66. – Issue 3 (2007). – Pp. 546–547.

однаково залежатиме як від значущих подій та поведінки національних і регіональних лідерів цих країн, так і від позиції ключових зарубіжних держав⁶⁹.

Дослідник притримується думки, що регіональна політична культура визначається історичним спадком відповідного регіону, при цьому не є сталою й може різнитись всередині великих регіонів. Культурні різниці між регіонами в Україні та Молдові схожі автору на відмінності між США та Канадою, які свого часу були частиною Британської Північної Америки⁷⁰. Науковець вважає, що поділ України між Російською та Австро-Угорською монархіями наприкінці XIX ст. та поділ України і Молдови між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною на початку XX ст. були тими критичними обставинами, які спричинили до появи окремих, відмінних політичних культур⁷¹. Для західного регіону України визначальним, на думку дослідника, став вплив спадщини Австро-Угорської політичної культури, а для Східної України – тривале перебування цих територій у складі Російської імперії та Радянського Союзу. У книзі також коротко проаналізовано вплив ісламу на формування культури та ідентичності гагаузів та кримських татар, які мали схожий історичний досвід.

Поділяючи тезу Гантінгтона про «розколоті країни» і визначальний вплив цивілізаційно-релігійного чинника, Іван Качановський водночас відзначив також дію зовнішніх чинників на підтримання регіональних відмінностей. На думку політолога, на тлі зменшення ролі давніх конфліктів та історичного спадку в Україні та Молдові останнім часом дедалі потужнішим чинником генерування політичних конфліктів стає їх [історичних конфліктів та спадку] сучасна міфологізація та використання політичними лідерами як інструментів ідеологічної легітимзації та мобілізації⁷². Розкол України для І. Качановського виглядав

⁶⁹ *Katchanovski, Ivan*. Op. cit. – P. 236.

⁷⁰ *Ibid.* – P. 42.

⁷¹ *Ibid.* – P. 39.

⁷² *Ibid.* – P. 41.

як поділ на Західну Україну і Східну як решту України із Києвом включно⁷³.

Описавши регіони сепаратизму в обох країнах (Придністров'я, Гагаузія, Крим і Донбас), дослідник не згадав про достатньо помітний регіональний рух на Закарпатті⁷⁴. Водночас, аналізуючи події 2004 р. в Україні, відзначив загрозу виникнення громадянської війни у той момент та помітив готовність «помаранчевих» до збройного протистояння⁷⁵.

Решта розділів книги присвячені аналізу регіональних відмінностей в електоральній поведінці населення під час референдумів, президентських та парламентських виборів, роль економічного та етнічного чинників. Окремий параграф присвячено політичному лідерству та його впливу на регіональні відмінності. При цьому дослідник слушно підмітив, що більшість політиків прагнули влади у Києві і для цього часто змінювали свої засадничі орієнтації. З огляду на сучасну ситуацію вельми цікавим є фрагмент дослідження, де охарактеризовано стриману на той момент позицію вищого керівництва Росії, яке не підтримало військовою силою проросійських сепаратистів в Східній Україні та в Криму⁷⁶.

Таким чином, застосування компаративного підходу дозволило науковцям стверджувати, що Україна була охоплена типовими для європейського світу процесами посилення регіоналізму. Водночас український різновид цього явища мав принаймні кілька суттєвих рис, які вирізняли його серед решти: проблема регіоналізму в Україні не набула такої політизації, що зрештою привело суспільство до реального розколу. Така політизація регіоналізму дає підстави розглядати його не лише як історично та культурно обумовлений феномен (в цьому сенсі регіоналізм виглядає логічним, закономірним і доволі органічним), але і як значною мірою сконструйоване та штучно підтримуване явище.

⁷³ Ibid. – P. 153.

⁷⁴ Ibid. – Pp. 91–100.

⁷⁵ Ibid. – P. 88.

⁷⁶ Ibid. – P. 203.

Зарубіжні дослідники зауважували й інші специфічні риси українського варіанту регіоналізму. Канадський історик, професор Йоркського університету Орест Субтельний вважав, що український регіоналізм є тісно пов'язаним із проблемою проросійської орієнтації населення України. Вона найсильніше виражена в південно-східних регіонах, які при цьому виявляють найменше ознак розвитку громадянського суспільства⁷⁷. Пізніше, в одному з інтерв'ю, охарактеризувавши проблему внутрішніх поділів та регіоналізму як досить поширене явище, вчений застерігав, що в Україні «ця проблема завжди актуалізується саме напередодні чергових виборів. Отже, за її роздмухування відповідальні політики. Це серйозна проблема, з якої не варто намагатись отримати зиск»⁷⁸.

Надмірну політизацію регіоналізму в Україні помітив і норвезький дослідник Пол Кольсто (Pål Kolstø). Відомий політичний географ вважав, що самі по собі сильні регіональні ідентичності не є перешкодою для успішного державного будівництва. Проблеми виникають лише тоді, коли ці ідентичності політизуються і репрезентують себе в якості суперників загальнонаціонального проекту. Кольсто навів приклади такого політизованого регіоналізму в Україні: Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, Новоросія, Крим і Донбас. В деяких із цих областей регіоналізм мав етнічну основу. Не всі згадані випадки регіоналізму були однаково сильні й ефективні, а окремі з них можливо охарактеризувати як незначні курйози, в той час як інші являють собою справжні центри влади. Зрештою, не всі ці регіоналізми були антиукраїнськими, конкуруючими щодо державницького проекту й рухалися у відцентровому напрямку чи прагнули відокремлення. Нерідко регіоналісти ждали отримати

⁷⁷ *Subtelny, Orest. Russocentrism, Regionalism, and the Political Culture of Ukraine // Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia. Ed. Vladimir Tismaneanu. International Politics of Eurasia. Vol. 7. Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1995. – P. 205.*

⁷⁸ Орест Субтельний: «В Україні дуже привабливі люди і природа. Чого не скажеш про владу» Режим доступу: <http://ru.telekritika.ua/lyudi/2006-12-08/7911> Востаннє відвідано 14.03.2017 р.

контроль над центром і формувати унітарну державу за власним зразком. Однак, у випадку невдачі вони швидко могли стати прихильниками сепаратизму або регіональної автономії⁷⁹.

У листопадовому числі журналу «*Transition*» за 1996 рік вийшла стаття «Дилема регіоналізму» британської дослідниці Сари Берч (Sarah Birch), написана спільно з львівським економістом Ігорем Зінком⁸⁰. Автори статті підкреслювали, що поняття «регіоналізм» є в багатьох аспектах ключем до розуміння політичних процесів в Україні й потребує глибшого аналізу, аніж пояснення його лише в контексті сепаратистських рухів чи можливого розпаду країни. Дослідники звернули увагу на три важливі обставини, що вплинули на активізацію регіоналізму в Україні після проголошення незалежності: 1) переміщення економічного центру з Москви до Києва; 2) набуття багатьма українськими регіонами зовнішніх кордонів (кількість прикордонних областей у порівнянні із періодом перебування УРСР у складі Радянського Союзу зросла з 5 до 16); 3) зв'язок між етнічною структурою регіонів та центру кардинально змінився: українці з меншості в країні зі столицею в Росії стали більшістю в Українській державі⁸¹.

У статті розглянуто ставлення політичних кіл до проблеми регіоналізму та спроби врегулювання питання розподілу повноважень між центром та регіонами України на початку 1990-х років. У підсумку дослідники відзначили три парадокси українського регіоналізму та породжені ним проблем, які потребували вирішення. Перша проблема нагадувала зусилля політиків в інших країнах Східної Європи провести структурні реформи, політичну та економічну децентралізацію й розширити повноваження місцевої влади, а також подолати радянську традицію всемогутнього центру. Дві інші проблеми були притаманні саме Україні: 1) структурні реформи зачіпали енерге-

⁷⁹ Kolstø, Pål. Political Construction Sites: Nation-building in Russia and the Post-Soviet States. – Westview Press, 2000. – P. 169.

⁸⁰ Birch, Sarah and Zinko, Ihor. The Dilemma of Regionalism // *Transition*. – 1996. – November 1. – Pp. 23–24, 65.

⁸¹ *Ibid.* – P. 23.

тично-залежні східні регіони з найбільш організованим, «галасливим» (vocal) населенням та індустріальним сектором, який давав більшу частину валютних надходжень; 2) Захід України був найбільш націоналістичним й тому був союзником центру, який мав уникати протистояння, ворожнечі, відчуження Сходу та Заходу. Водночас парадокс регіоналізму породжував інші дилеми для регіональних лідерів і груп. По-перше, вони радше бажали короткотермінових привілеїв для своїх територій, аніж потенційно більших та конституційно закріплених довгострокових вигод. По-друге, східні регіони найбільше прагнули посилення своєї влади, якому заважала різниця між реформістськими устремліннями регіональної еліти та лояльністю лівого представництва регіону в парламенті. По-третє, і найважливіше, бажання здобути ширшу автономію часто супроводжувалось одночасним прагненням отримати більше інвестицій та державної підтримки від Києва, щоб залишатись на плаву (східні регіони мали серйозні проблеми з екологією та здоров'ям населення, імпортували продовольство і товари повсякденного вжитку)⁸².

Власне розуміння природи українського регіоналізму запропонувала британська дослідниця Гвендолін Зассе (Gwendolyn Sasse). Вона вважала регіоналізм не лише невід'ємною рисою України, але й одним із ключів до політичної стабільності. В своїх текстах дослідниця основну увагу приділила політизації регіонального різноманіття України, перш за все в Закарпатті, Донбасі і Криму. Кримська ситуація оцінювалась як найбільший етнорегіональний виклик пострадянській Україні, була добрим прикладом суперечливості, притаманної пострадянському державному будівництву: посилення потенціалу держави в рамках успадкованої з радянського періоду інституційної системи з одночасним задоволенням субнаціональних вимог більшої автономії⁸³.

Для Зассе «регіоналізм» є по суті політичним терміном, який описує радше ступінь мобілізації навколо регіональних поділів,

⁸² Ibid. – Pp. 24–25.

⁸³ Sasse, Gwendolyn. The 'New' Ukraine: A State of Regions // *Regional & Federal Studies*. – Volume 11. – Issue 3 (2001). – P. 70.

аніж просте існування регіонального розмаїття. Дослідниця застерігала від ототожнення існуючих територіальних особливостей з регіоналізмом як політичним феноменом. На думку Засе, дискусія про регіоналізм в Україні є занадто політизованою і зазвичай сприймається як засіб легітимації регіонів як незалежних політичних акторів, що в кінцевому рахунку підірве контроль Центру і територіальна цілісність України. До того ж тенденція політизації поняття «регіон» веде до зображення України як культурно «розколотої країни», за термінологією Гантінгтона⁸⁴.

Складність і заплутаність проблеми регіональних впливів в Україні відзначив і Джон О'Локлін, який аналізував підсумки президентських виборів 1999 р. та результати вивчення громадської думки у 1992 р. та 1996 р. в Україні. На думку науковця, вивчення регіоналізації в Україні було утруднене через недооцінку географічних підходів до вивчення проблеми та недостатню увагу до вибору шкали у статистичних дослідженнях. Більшість сучасних праць з політичної географії України фокусуються на рівні області чи макро-регіону. Проте опертя на дані з 26 областей, на погляд О'Локліна, приховує багато відмінностей всередині самих областей та ототожнює елементи локального і регіональні масштабів при поясненні регіональної диференціації. Дослідник вважав, що вивчення міст і районів може виявити розбіжності всередині областей, які підважують пояснення умов всередині області як однорідних⁸⁵.

Визначаючи важливість регіонального фактору в українському політичному житті Джон О'Локлін врахував застереження британського історика, політолога і журналіста Анатолія

⁸⁴ *Sasse, Gwendolyn*. The 'New' Ukraine: A State of Regions // *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*. Edited by James Hughes & Gwendolyn Sasse. – London: Frank Cass, 2001. – P. 76.

⁸⁵ *O'Loughlin, John*. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space, or Bogus Effect? // *Post-Soviet Geography and Economics*. – Vol. 42. – No. 1 (2001). – Pp. 3.

Лівена (Anatol Lieven)⁸⁶ від нехтування трьома важливими елементами української політичної географії: 1) про те, що Галичина – це ще не вся «Західна Україна», а її специфічний варіант націоналізму має обмежену культурну та економічну привабливість за межами цього регіону; 2) про критичне значення Центральної України; 3) про існуючі відмінності всередині великого російськомовного регіону⁸⁷. Фахівці чітко помічали істотні відмінності в політичних вподобаннях, етнічній ідентифікації, національній мобілізації, регіональній лояльності і використанні мови спілкування між Західною і Південно-Східною Україною, а перелічені елементи настільки переплітаються, що важко виділити відносну важливість кожного з них.

О'Локлін зауважив, що на відміну від політиків, які показували вищий рівень поляризації електорату, дослідження громадської думки демонструвало більше доказів компромісних позицій⁸⁸. Дослідник відзначив відсутність будь-яких насильницьких конфліктів в Україні у 1990-х роках, хоча цей відносний спокій не виключав існування регіональної напруженості та розламів. Водночас було помічено, що вплив регіонального фактору зменшується щодо деяких питань, але водночас зберігається стосовно «російського питання», що включало в себе як відносини з сусідньою державою, так і статус російської мови і культури в українському суспільстві. На час написання статті науковець зробив достатньо оптимістичний висновок, що хоча регіональні розколи займають чільні місце в українських соціальних, культурних, мовних та політичних ландшафтах, вони не виявляють явних ознак перетворення/мобілізації у регіональні сепаратистські або націоналістичні рухи⁸⁹.

Загалом стосовно тенденцій розвитку українського регіоналізму серед фахівців виникла своєрідна полеміка. Так, група

⁸⁶ *Lieven, Anatol. Ukraine and Russia: A Fraternal Rivalry.* – Washington DC: United States Institute of Peace Press, 1999. – P. 80.

⁸⁷ *O'Loughlin, John.* Op. cit. – Pp. 8–9.

⁸⁸ *Ibid.* – P. 11.

⁸⁹ *Ibid.* – P. 4.

американських політологів у порівняльному дослідженні 1995 і 1997 років відзначала, що український електорат поступово стає менш поляризованим попри існування глибоких історичних розколів у суспільстві⁹⁰. Натомість їх колега Пол Кубічек (Paul Kubicek) не помітив ослаблення регіональних відмінностей і вважав, що вони зберігаються (щоправда своє дослідження він проводив кількома роками пізніше, використавши під час опитування дещо інші питання)⁹¹. До схожого висновку дійшов і Ловелл Баррінгтон, аналізуючи дані національного опитування 1994 року про лояльність до держави України⁹².

У 2006 р. канадський україніст, професор Оттавського університету Домінік Арель (Dominique Agel) в своїй доповіді на конференції в Інституті історії України НАН України назвав регіональний чинник «Ахіллесовою п'ятою України», а саме регіональне питання – табуованою темою в офіційних колах країни. Хоча певна напруженість між центром, де зосереджено політичну владу, і периферіями, чії ідентичність, економіка чи історія нерідко відрізняються від центральних, притаманна багатьом державам, а надто великим, випадок України здався досліднику унікальним у тому, що під час важливих виборів ця периферія могла охопити майже половину країни⁹³. На думку вченого, Україна є поляризованою щодо мови, якою користуються мешканці регіонів, які в свою чергу мають відмінні етнічні структури, а головний етнічний розкол в Україні протиставляє не стільки національності (українську та російську), а радше цілісну національну ідентичність, із одного боку (укра-

⁹⁰ Hesli, Vicki L., Reisinger, William M. and Miller Arthur H. Political Party Development in Divided Societies: The Case of Ukraine // Electoral Studies. – Vol. 17. – No. 2 (June 1998). – Pp. 235–256.

⁹¹ Kubicek, Paul. Unbroken Ties: The State, Interest Associations, and Corporatism in Post-Soviet Ukraine. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. – 281 pp.

⁹² Barrington, Lowell. The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine // Post-Soviet Geography and Economics. – Vol. 38. – No. 10 (1997). – Pp. 601–614.

⁹³ Арель, Домінік. Залучення відокремленого // Критика. – 2006. – Число 11. – С. 10.

їнську), та подвійну (українсько-російську) ідентичність, із іншого боку. Політичні орієнтації при цьому поляризують електоральне поле України, а самі ці територіальні поділи є тривким явищем, яке навряд чи зникне із поглибленням політичних реформ. Територіальний поділ в Україні, на погляд дослідника, виявляє себе на трьох рівнях: 1) електоральний розкол, коли партія чи окремих політик отримує особливо активну/неймовірну підтримку під час виборів в певних регіонах; 2) рівень політичних орієнтацій, тобто поглядів на фундаментальні проблеми функціонування суспільства; 3) рівень політичної мобілізації – готовності населення певних регіонів до активної громадської дії чи участі в неурядових організаціях⁹⁴.

У 2008 р. в серії «Soviet and Post-Soviet Politics and Society Series» вийшло дослідження британського політолога Пітера Роджерса (Peter W. Rodgers) «Нація, регіон та історія в посткомуністичному переході. Політика ідентичності в Україні, 1991–2006», в якому автор виклав результати власного дисертаційного дослідження, підготовленого впродовж 2005–2007 рр.⁹⁵ Науковець є також автором кількох розділів у колективних працях і низки статей, присвячених проблемам українського регіоналізму⁹⁶.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ *Rodgers, Peter W.* Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991–2006. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society Series, No 80). – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2008. – 205 pp.

⁹⁶ *Rodgers, Peter.* Regionalism and the politics of identity: A view from Ukraine's eastern borderlands // *Borderland Identities: Territory and Belonging in North, Central and East Europe.* Edited by Madeleine Hurd. – Förlags ab Gondolin, Gdansk, 2006. – Pp. 163–194. *Rodgers, Peter.* Compliances or contradiction? Teaching 'history' in the 'New' Ukraine. A view from Ukraine's eastern borderlands. // *Europe-Asia Studies.* – Vol. 59. – Issue 3 (2007). – Pp. 501–517; *Rodgers, Peter.* Understanding regionalism and the politics of identity in Ukraine's eastern borderlands // *Nationalities Papers.* – Vol. 34. – Issue 2 (May 2006). – Pp. 157–174; *Rodgers, Peter.* Contestation and negotiation: Regionalism and the politics

У книзі розглянуто кілька аспектів центральної проблеми, означеної дослідником як політика ідентичності в Україні в 1991–2006 рр. При цьому чітко простежуються дві основні теми: українського регіоналізму та історичного нарративу, представленого в шкільних підручниках. У пошуках відповіді на питання «скільки ж усього Україн існує?», автор подає огляд концепцій регіонального поділу України, які зустрічаються в науковій літературі⁹⁷, при цьому не намагається структурувати історіографічний масив, обмежуючись аналізом і критикою окремих дослідницьких гіпотез.

Подібно до своїх колег, Роджерс вказує на складність пояснення самого поняття «регіон» для України, адже дослідники визначали регіон виходячи з різних критеріїв: електоральної поведінки, історичного минулого, геополітичної орієнтації тощо. Більш важливим, на думку політолога, є регіональний фактор – сукупність кількох чинників (історичної спадщини, залишків радянської ідентичності, місця проживання тощо). Виходячи з цього, вчений пропонував змінювати фокус від макро до мікро рівня та умовно ділити країну на менші регіональні одиниці.

У книзі згадується ідея «транснаціонального регіоналізму» для прикордонних територій та зроблено спробу застосувати її для аналізу ситуації в Україні в першій половині 1990-х. Проте складність та неоднозначність відносин Україні та Росії ставили під сумнів можливість формування на українсько-російській прикордонні окремого транснаціонального регіону⁹⁸.

Розглянувши процеси формування ідентичності на прикладі трьох областей (Луганської, Харківської та Сумської), Роджерс деконструє образ «Східної України» як єдиного простору. Він вважає, що згадані області належать до різних регіонів і між

of school textbooks in Ukraine's eastern borderlands // *Nations and Nationalism*. – Vol. 12. – Issue 4 (October 2006). – Pp. 681–697.

⁹⁷ *Rodgers, Peter W. Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991–2006*. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2008. – Pp. 50–53.

⁹⁸ *Ibid.* – P. 65.

ними існують помітні відмінності. Аналіз статистичних даних, результатів президентських і парламентських виборів, дозволив автор розгледіти цікаві тенденції в кожній з областей. Так, для Луганщини визначальною характеристикою, на погляд Роджерса, стало зростання кількості людей, що ідентифікували себе як українці, користуючись при цьому російською мовою. Схожа тенденція спостерігалася і в Донецькій області. Для Харкова основою формування регіональної ідентичності послужила історична спадщина Слобожанщини. Специфіка Сумської області, менш індустріалізованої та русифікованої, простежувалась в особливостях політичних уподобань місцевого населення, які суттєво відрізнялися від інших східноукраїнських регіонів⁹⁹.

Особливо рельєфно авторський підхід до проблеми простежується у другій частині книги, де йдеться про роль історичного нарративу в формуванні національної та регіональної ідентичності в Україні. Детальний аналіз цих положень подано в рецензії на книгу, надрукованої російською мовою в журналі «Ab Imperio» у 2009 р.¹⁰⁰

Схожі тези щодо пояснення українського регіоналізму були повторені дослідником у статті «Поділ, відмінності і розмаїття: регіоналізм в Україні», опублікованій у спеціальному числі «України Модерної» за 2007 р.¹⁰¹

Окремий пласт інформації щодо українського регіоналізму складають запропоновані дослідниками варіанти виокремлення регіонів країни. Окрім найбільш поширеної ідеї цивілізаційного поділу України на Захід та Схід, існує велика кількість концепцій та схем регіонального поділу, залежно від покладених в їх основу критеріїв. Історик Ярослав Грицак, полемізуючи з

⁹⁹ Ibid. – Pp. 66–80.

¹⁰⁰ Андрощук Александр. Рец. На кн.: Peter W. Rodgers, Nation, Region, and History in Post-Communist Transitions: Identity Politics in Ukraine, 1991–2006 (Stuttgart: Ibidem Verlag, 2008) // Ab Imperio. – 2009. – № 3. – С. 550–558.

¹⁰¹ Rodgers, Peter. Division, Difference and Diversity: Regionalism in Ukraine // Україна Модерна. Спеціальний випуск: Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – 2007. – С. 210–236.

тезою Миколи Рябчука про «дві України»¹⁰², припускав, що вишли за межі філологічного підходу і вдатись до іншого поняттєвого апарату, то можна нарахувати й двадцять дві і, навіть, двісті двадцять дві України¹⁰³.

Гвендолін Зассе підрахувала, що наведені в літературі схеми регіонального межування України, передбачали виокремлення від двох до одинадцяти регіонів. Найбільш популярним є поділ на дві частини, вздовж Дніпра, хоча багато хто вважає цей поділ надто спрощеним. Особливо часто про нього писали експерти, які аналізував результати українських виборів.

Американський політолог Вільям Ціммерман (William Zimmerman) аналізуючи політичні та економічні орієнтації населення України виділив три регіони – Західну, Центральну та Південно-Східну Україну¹⁰⁴. В літературі можемо зустріти й концепцію поділу на чотири регіони – Захід, Центр, Схід, Південь. Серед інших таку схему пропонував на початку 1990-х Домінік Арель¹⁰⁵. Британський політолог Сара Берч виділяє 5 історичних регіонів України, які в різні часи перебували під владою різних держав: 1) колишні Габсбурзькі землі (*Former Habsburg lands*), які включають сучасні Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Закарпатську області та захід Чернівецької; 2) Волинь (Волинська та Рівненська області); 3) Правобережна Україна; 4) Лівобережна Україна; 5) Причорноморські землі, що належали Османській імперії (*The former Ottoman lands of the Black Sea littoral*) – Одеська, південь

¹⁰² Рябчук Микола. Дві України: реальні межі, віртуальні ігри. – К.: Критика, 2003. – 335 с.

¹⁰³ Грицак Ярослав. Двадцять дві України // Критика. – 2002. – Число 4. – С. 5.

¹⁰⁴ Zimmerman, William. Is Ukraine a Political Community? // Communist and Post-Communist Studies, Vol. 31, No. 1 (1998). – Pp. 43–55.

¹⁰⁵ Arel Dominique. Federalism and the Language Factor in Ukraine. Paper presented at the Annual meeting of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, (Phoenix, 19–22 November 1992); Арель Домінік. Залучення відокремленого // Критика. – 2006. – Число 11. – С. 10–13.

Запорізької та Херсонської областей, південно-західні райони Миколаївщини та Крим)¹⁰⁶.

Пол Кубічек, базуючись на тезі британсько-американського політичного географа Джона Егню (*John Agnew*), який в книзі «Місце і політика: опосередкований вплив географічного чинника на державу і суспільство» визначив регіон як конструкт, створений різними культурними нормами, міжетнічною конкуренцією, історією й колективною пам'яттю та особливостями економічного розвитку¹⁰⁷, також виокремив 5 регіонів України: Захід, Центр, Схід, Південь і Крим. При цьому дослідник підкреслив, що Захід та Схід є найбільш поляризованими регіонами, а Крим має свої особливості¹⁰⁸. Основна частина праці Кубічека присвячена з'ясуванню того, як регіоналізм маніфестував себе в політичному житті України.

Вже згаданий вище Джон О'Локлін, який на початку 1990-х бував в Україні та спільно з російським вченим Володимиром Колосовим проводив польові дослідження на українсько-російському прикордонні¹⁰⁹, запропонував досить складну картину української електоральної мапи, з натяками на існування відмінностей всередині регіонів між містами і сільською місцевістю, та вказав на те, що політична географія України може бути більш різноманітною, аніж простий поділ на три, чотири або п'ять макрорегіонів. Автор припускав, що регіональні економічні умови й надалі впливатимуть на політичну поведінку

¹⁰⁶ *Birch Sarah*. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 52. – No. 6 (2000). – Pp. 1019–1020.

¹⁰⁷ *Agnew John*. Place and politics: the geographical mediation of state and society. – Boston and London: Allen and Unwin, 1987. – 267 pp.

¹⁰⁸ *Kubicek Paul*. Unbroken Ties: The State, Interest Associations, and Corporatism in Post-Soviet Ukraine. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. – Pp. 228–231.

¹⁰⁹ Інформація з персональної сторінки вченого на сайті Університету Колорадо. Режим доступу: <http://www.colorado.edu/ibs/intdev/john/>

мешканців, але більш імовірно, що конкретний місцевий досвід (в т. ч., й місцева економічна ситуація) матиме більший вплив¹¹⁰.

Наукову дискусію щодо кількості регіонів, на які розділена Україна, продовжили Баррінгтон та Геррон, присвятивши цьому окремий розділ з промовистою назвою «How Many Regions?» своєї статті 2004 року¹¹¹. Полемізуючи із Джоном О'Локліном, автори зазначали, що регіони (як проміжні географічні об'єкти) повинні бути достатньо великими, щоб називатись «регіоном», та водночас не настільки масштабними, щоб об'єднувати істотно різні області з точки зору історії, економіки і демографії. Виходячи із цих міркувань, дослідники виокремили в Україні вісім регіонів (Північно-Центральний, Західно-Центральний, Західний, Південно-Західний, Східний, Східно-Центральний, Південний та Крим). Автори не погодились із поширеним у літературі поділом на чотири регіони, який, зокрема, об'єднував Донецьк, Луганськ, Харків, Дніпропетровськ і Запоріжжя в один регіон. Визнаючи їхні відмінні від решти країни риси, дослідники помітили достатньо причини розглядати перелічені області, як такі, що складають два окремих регіони: Донецька і Луганська області утворюють регіон «Схід» (обидві області розташовані на кордоні з Російською Федерацією та є більш індустріальними, урбанізованими і русифікованими, аніж Харків, Дніпропетровськ і Запоріжжя, котрі складають «Центральний-Схід»)¹¹², а їхня мовна русифікація поєднувалась з високою часткою етнічних росіян, що створило «тверду російськомовну більшість» в Донецьку і Луганську (68% і 64%, відповідно). Про це ще на

¹¹⁰ *O'Loughlin John. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space, or Bogus Effect? // Post-Soviet Geography and Economics. – Vol. 42. – No. 1 (2001). – Pp. 29–30.*

¹¹¹ *Barrington Lowell W., Herron Erik S. One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences // Nationalities Papers. – Vol. 32. – No. 1 (2004). – Pp. 53–86.*

¹¹² Тут дослідники опираються на дані, наведені політологом з Університету Айови Вікі Хеслі: *Hesli Vicki. Public Support for Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns // Europe-Asia Studies. – Vol. 47. – No. 1 (1995). – Pp. 91–121.*

початку 1990-х років писав і Домінік Арель. «Північно-центральний регіон» в запропонованій моделі охоплює Полтавську, Кіровоградську, Черкаську, Київську, Чернігівську і Сумську області, разом з Києвом і є досить «інтригуючою» частиною країни. Житомирська, Вінницька, Хмельницька, Рівненська та Волинська області відокремлені від Центрального та Західного регіонів й утворюють окремих Західно-Центральний регіон з притаманною йому регіональною «розмитістю». Дослідники також виокремили Чернівці та Закарпаття, де через прикордонне розташування та почасти через історичні причини, рівень «українськості» значно нижчий, ніж у сусідній Галичині, яка складає регіон «Захід» (Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області). «Південний регіон» складається з Херсонської, Одеської та Миколаївської областей. Крим (разом з Севастополем) розглядається авторами як окрема територія, «найменш українська частина країни».

Таким чином, дослідники вважали, що існують сильні історичні, економічні та демографічні підстави виокремлювати більше регіонів, аніж є нормою в дослідженнях України. Всі три варіанти регіонального поділу (на 2, 4 та 8 регіонів) дослідники відобразили в одній таблиці, що унаочнює відмінності в структуруванні території України¹¹³.

Запропоновану Баррінгтоном і Герроном концепцію регіонального поділу України, в цілому, підтримав Пітер Роджерс. Він акцентував увагу на тезі дослідників про те, що ідентичність формується навколо регіону проживання та історичного досвіду¹¹⁴. Політолог вважає, що недостатньо фокусуватися на взаємовідносинах українців і росіян, україномовних і російськомовних, а слід звертати увагу й на ту частину населення, яка має змішану/подвійну ідентичність, про що свого часу писав Микола Рябчук. Цим автор пояснює сильнішу підтримку в південно-східних регіонах України лівих політичних сил, ніж про-

¹¹³ *Barrington Lowell W., Herron, Erik S.* Op. Cit. – P. 60.

¹¹⁴ *Rodgers Peter W.* Nation, Region and History in Post-Communist Transitions: Identity Politics in Ukraine 1991–2006. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2008. – Pp. 54–55.

російських організацій і партій (за винятком Криму). Ускладнивши схему Баррінгтона і Геррона, Пітер Роджерс ділить Україну на 10 регіонів: додатково відособлено Волинь, Буковину і Закарпаття, які мають для цього достатньо історичних і демографічних підстав¹¹⁵. Якщо своєрідність культурно-політичних процесів в новітній час в двох останніх регіонах не викликає особливих заперечень, то щодо Волині авторська позиція виглядає менш аргументованою.

З вище наведеними тезами, в свою чергу, дискутував Домінік Арель. У публікації 2006 р. він стверджував, що для пояснення електоральної поведінки населення України не доцільно ділити західні області, приєднані до України після Другої світової війни, на три регіони, оскільки електорат Волині, Буковини і Закарпаття голосує так само як Галичина¹¹⁶. Найбільш коректним канадський дослідник вважає поділ на чотири регіони, при цьому розуміючи, що такий поділ – це лише методологічний інструмент. Таким чином, схема Ареля на початок 2000-х дещо трансформувалась у порівнянні з його ж положеннями у текстах початку 1990-х і включала 4 регіони: Правобережжя, Лівобережжя, Донбас і Крим.

На кінець 1990-х пласт досліджень проблеми регіоналізму в Україні виявився достатньо великим, що спонукало дослідників спробувати певним чином їх згрупувати. Оскільки більшість зарубіжних досліджень з теми залишалася поза увагою вітчизняних науковців, тому перші спроби їх групування зробили іноземні фахівці. Американський політолог з Університету Південного Іллінойсу Стівен Шульман (Stephen Shulman), помітив, що дослідники українського регіоналізму переважно фокусувались на вивченні регіональних відмінностей в громадській думці та політичній поведінці населення й відносно мало уваги приділяли темі взаємодії влади та особистості. Крім того, в

¹¹⁵ Ibid. – Рр. 56–64.

¹¹⁶ Арель Домінік. Залучення відокремленого // Критика. – 2006. – Число 11. – С. 10.

працях про централізацію влади мало уваги приділено регіонам за межами Криму і Східної України¹¹⁷.

У підсумку Стівен Шульман поділив дослідників, котрі займались темою регіональних відмінностей в Україні, на тих, які:

1) досліджували регіональні варіації в громадській думці щодо внутрішньополітичних рішень та зовнішньополітичних кроків влади¹¹⁸;

2) аналізували регіональні відмінності у виборчій поведінці та симпатіях і підтримці політичних партій¹¹⁹;

¹¹⁷ Shulman Stephen. Region, Identity, and Political Authority in Ukraine // *Journal of Ukrainian Studies*. – Vol. 26. – No. 1–2 (Summer-Winter 2001). – Pp.178–179.

¹¹⁸ *Arel Dominique, Khmelko, Valeri*. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine // *The Harriman Review*. Vol. 9 (1996). – Pp. 81–91; *Barrington Lowell*. The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine // *Post-Soviet Geography and Economics*. – Vol. 38. – No. 10 (1997). – Pp. 601–614; *Khmelko Valeri, Wilson Andrew*. Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine // *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. Edited by Taras Kuzio. – Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1998. – Pp. 60–80; *Liber George O*. Imagining Ukraine: Regional Differences and the Emergence of an Integrated State Identity, 1926–1994 // *Nations and Nationalism*. – Vol. 4 – Issue 2 (1998). – Pp. 187–206; *Miller Arthur H., Klobucar Thomas F., Reisinger William*. Establishing Representation: Mass and Elite Political Attitudes in Ukraine // *Ukraine: The Search for a National Identity*. Edited by Sharon L. Wolchik and Volodymyr Zviglyanich. – Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2000. – Pp. 213–235; *Shulman Stephen*. Asymmetrical International Integration and Ukrainian National Disunity // *Political Geography* – Vol. 18 (1999). – Pp. 913–39; *Idem*. The Internal-External Nexus in the Formation of Ukrainian National Identity: The Case for Slavic Integration // *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. Edited by Taras Kuzio and Paul D'Anieri. – Westport, Conn.: Praeger, 2002. – Pp. 103–130; *Zimmerman William*. Is Ukraine a Political Community? // *Communist and Post-Communist Studies*. – Vol. 31. – No. 1 (1998). – Pp. 43–55.

¹¹⁹ *Birch Sarah*. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 52. – No. 6 (2000). – Pp. 1019–1020; *Craumer Peter R., Clem James I*. Ukraine's Emerging Electoral Geography: A

3) досліджували проблему в зв'язку з особливостями функціонування та ступенем централізації влади в країні¹²⁰;

4) аналізували різницю в силі національної ідентичності населення різних регіонів України¹²¹.

Вже сам перелік публікацій з різних аспектів проблеми регіоналізму в пострадянській Україні дає уявлення про неабияке зацікавлення науковців різних країн цим явищем. Розгорнутий аналіз згаданих тут досліджень, присвячених з'ясуванню причин та особливостей регіоналізму в Україні, а також розгляд різних концепції та аналітичного інструментарію, який науковці застосовували для пояснення внутрішніх розколів та регіональних відмінності в Україні, не входить до завдань цієї

Regional Analysis of the 1998 Parliamentary Elections // *Post-Soviet Geography and Economics*. – Vol. 40 (1999). – Pp. 1–26; *Holdar Sven*. Torn Between East and West: The Regional Factor in Ukrainian Politics // *Post-Soviet Geography*. – Vol. 36 (1995). – Pp. 112–132; *Kubicek Paul*. Regional Polarization in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behavior // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 52 (2000). – Pp. 273–94.

¹²⁰ *Hesli Vicki*. Public Support for Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 47. – No. 1 (1995). – Pp. 91–121; *Kuzio Taras*. Center-Periphery Relations in Ukraine: Regionalism, Federalism and National Integration // *Federalism and decentralization: perspectives for the transformation process in Eastern and Central Europe*. Ed. Jurgen Rose and Johannes Traut. – Münster: New York: Lit Verlag; Palgrave, 2001. – Pp. 329–247; *Kuzio Taras, Meyer David J*. The Donbas and Crimea: An Institutional and Demographic Approach to Ethnic Mobilization in Two Ukrainian Regions // *State and Institution Building in Ukraine*. Ed. Taras Kuzio, Robert S. Kravchuk, Paul D'Anieri. – New York: St. Martin's Press, 1999. – Pp. 297–324; *Ozhiganov Edward*. The Crimean Republic: Rivalries for Control // *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*. Ed. Alexei Arbatov. – Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997. – Pp. 83–135; *Solchanyk Roman*. The Politics of State Building: Centre-Periphery Relations in Post-Soviet Ukraine // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 46 (1994). – Issue 1. – Pp. 47–68.

¹²¹ *Pirie Paul S*. National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine // *Europe-Asia Studies*. – Vol. 48 (1996). – Pp. 1079–1104; *Kuzio Taras*. *Ukraine: State and Nation Building*. – London: Routledge, 1998. – 312 pp.

оглядової статті й потребує докладного викладу в окремій публікації.

До вище наведеного варто додати, що від початку 2000-х рр. з'явився цілий ряд дослідження, дотичних до теми регіоналізму в Україні. У них розглянуто минуле і сьогодення окремим регіонів України, процеси формування регіональної ідентичності їх мешканців, специфіку культурної та історичної пам'яті населення регіонів, конструювання міфології та образів регіонів або ж окремих міст. Так Західній Україні та Галичині зі Львовом присвячені: розвідка історика, у 2007–2010 рр. академічного директора Центр міської історії Центрально-Східної Європи у Львові Тарика Сирила Амара (Tarik Cyril Amar) «Парадокс українського Львова. Місто на пограниччі між сталінізмом, нацизмом та націоналізмом»¹²², книги Елеонори Нарвселіус «Українська інтелігенція у пострадянському Львові: наративи, ідентичність і влада»¹²³, Ларі Вулфа «Ідея Галичини: історія та

¹²² *Amar Tarik Cyril. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis and Nationalists.* – Ithaca: Cornell University Press, 2015. – 356 pp. Український переклад рецензії Олі Гнатюк «Молоде вино в старих бурдюках» опубліковано на сайті часопису «Україна модерна» 09.06.2016. Польськокомовний оригінал: Ola Hnatiuk. *Pozory oryginalności. O książce «Paradoks ukraińskiego Lwowa»* Tarika Cyrila Amara // *Kultura Liberalna*. (№382; 17.05.2016). Режим доступу: <http://kulturaliberalna.pl/2016/05/17/paradoks-lwowa-amar-recenzja-ola-hnatiuk/> Інші рецензії англійською мовою опублікував Ярослав Грицак в *American Historical Review*. (Volume 121. – Issue 5, December 2016. – Pp. 1627–1629) та Елеонора Нарвселіус в *Nations and Nationalism: Journal of the Association for the Study of Ethnicity and Nationalism*. (Volume 23. – Issue 2, April 2017. – Pp. 417–419).

¹²³ *Narvselius Eleonora. Ukrainian Intelligentsia in Post-Soviet L'viv: Narratives, Identity and Power.* – Lanham, Md: Lexington Books, 2012. – 432 p. Український переклад рецензії Вільяма Ріша, вперше опублікованої у журналі *The Soviet and Post-Soviet Review* (№ 41, 2014), передрукував часопис «Україна Модерна» (17.04.2015). Режим доступу: <http://uamoderna.com/book/risch-narvselius-book-review>

фантазії в політичній культурі Габсбургів»¹²⁴, Вільяма Ріша «Український Захід: культура і доля імперії в радянському Львові»¹²⁵.

Одеса стала об'єктом інтересу Чарльза Кінга¹²⁶ і Тані Річардсон¹²⁷. Порівняльний підхід застосували в своєму дослідженні «Одеса і Львов чи Одеса та Львів: наскільки важливим є літера? Роздуми про “Іншого” в двох українських містах»¹²⁸.

Знаним фахівцем з історії Донбасу став американський історик японського походження Гіроакі Куромія. Його праця «Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки», вперше видана англійською у 1988 р.¹²⁹, побачила світ українською у 2002 р.¹³⁰ Донбаському регіону присвячена й книга польської дослідниці з Познанського університету Марти Студеної-Скрукви (Marta Studenna-Skrukwa) «Український Донбас: обличчя регіональної ідентичності», що

¹²⁴ *Wolff Larry*. The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford: Stanford California Press, 2010. – 486 p. Рецензію українською мовою «Галичина: довга живучість одної ідеї» опублікував в мережі Ярослав Грицак. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/5761>

¹²⁵ *Risch William Jay*. The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv. (Harvard Historical Studies Series). – Cambridge: Harvard University Press, 2011. – 374 pp.

¹²⁶ *King Charles*. Odessa: Genius and Death in a City of Dreams. – New York–London: W.W. Norton & Company, 2011. – 336 pp.

¹²⁷ *Richardson Tanya*. Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine (Anthropological Horizons. Editor: Michael Lambek, Vol. 35.). – Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2008. – 280 pp.

¹²⁸ *Polese A., Wylegala A.* Odessa and Lvov or Odesa and Lviv: How Important is a Letter? Reflections on the 'Other' in Two Ukrainian Cities // Nationalities Papers. – Vol. 36. – Issue 5 (November 2008). – Pp. 787–814.

¹²⁹ *Kuromiya Hiroaki*. Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870–1990s. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 380 pp.

¹³⁰ *Куромія Гіроакі*. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Пер. з англ. Галина Кьорян, Вячеслав Агеєв. Передм. Григорія Немирі. – К.: Основи, 2002. – 510 с.

вийшла українською мовою 2014 р. Попри значною мірою компліативний характер та низку фактографічних помилок, праця є однією із небагатьох синтезів з історії Донбасу, написаних західними дослідниками¹³¹. Варто зазначити, що короткий огляд англomовної історіографії етнополітичної специфіки Донбасу подано в статті Віталія Коцура¹³².

Політолог, директорка Центру східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZOiS) Гвендолін Зассе, окрім того, що є співавтором кількох досліджень з проблем регіоналізму у Східній Європі, у 2007 р. опублікувала оригінальне дослідження про Крим¹³³.

Найбільший в західній історіографії науковий доробок про Закарпаття та русинську проблему належить Полу Роберту Магочію¹³⁴. Найновіше дослідження вченого присвячене цій проблемі вийшло 2015 р. в Будапешті¹³⁵.

¹³¹ *Studenna-Skrukwa Marta*. *Український Донбас. Обличчя тоżsamości regionalnej*. Wydawnictwo Nauka i Innowacje Poznań 2014. – 307 s. Переклад українською: *Студенна-Скруква Марта*. *Український Донбас: обличчя регіональної ідентичності*. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. – 410 с. Рецекзія на книгу: *Тельвак В. В.* Студенна-Скруква М. *Український Донбас: обличчя регіональної ідентичності* // *Український історичний журнал*. – 2014. – № 3. – С. 212–218. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2014_3_15

¹³² *Коцур В. В.* Етнополітична специфіка Донбасу та її відображення в англomовній історіографії // *Гілея. Збірник наукових праць*. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 62. – С. 541–546.

¹³³ *Sasse Gwendolyn*. *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict* (Harvard Series in Ukrainian Studies, Book 74). – Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute, 2007. – 384 pp.

¹³⁴ Тут можа вести мову про певну школу або принаймні групу послідовників вченого в різних країнах. У цьому автор мав нагоду пересвідчитись на спільному конгресі ASEEEES та МАГ у Львові 2016 р., де було одразу кілька секцій з русинської тематики.

¹³⁵ *Magocsi Paul Robert*. *With their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest: Central European University Press, 2015. – 550 pp.

Таким чином впродовж двох останніх десятиліть спостерігалось зростання інтересу зарубіжних дослідників до української історії новітнього часу та її окремих проблем. Достатньо великий пласт наукової літератури було присвячено проблемі регіональних відмінностей в Україні, причин їх виникнення та впливу на внутрішньополітичне життя в країні. З одного боку, яскравий та насичений політичний досвід перших років незалежності України, з іншого – загострення проблеми регіоналізму аж до цілком реальної загрози дезінтеграції, зумовлене сепаратистським рухом в Криму та просуванням ідеями федералізації країни у східних регіонах, автономізації Закарпаття стали добрим матеріалом для наукової аналітики, спричинивши виразне зростання інтересу до проблеми регіональних відмінностей в Україні у зарубіжних науковців та експертів у середині 1990-х років. Водночас, складність та багатовимірність проблеми регіоналізму зумовила її перебування одночасно в полі кількох дослідницьких дисциплін. Серед зарубіжних дослідників були *політологи* (аналізували вплив регіоналізму на політичні процеси в Україні, вивчали особливості формування та реалізації державної регіональної політики); *соціологи* (вивчали регіональні диференціації в суспільних настроях, очікуваннях, ідеологічних преференціях та політичних вподобаннях), *антропологи* (вивчали процеси формування регіональної ідентичності), *історики*, *політичні географи*.

Першочергову увагу дослідників викликали питання регіонального членування України, творення теоретичних схем регіонального розподілу території країни, залежно від засадничих критеріїв: мови, електоральної поведінки, зовнішньополітичних орієнтацій тощо.

Західні дослідники намагалися вписати український варіант регіоналізму в певні концептуальні схеми та порівняти його з однотипними явищами в сусідніх країнах. Водночас в своїх працях вони спробували з'ясувати специфічні риси українського регіоналізму. Серед іншого, такою рисою стала надмірна політизація регіональних відмінностей в країні.

Оскільки коло фахівців з української тематики в наукових та аналітичних центрах Європи та США є достатньо обмеженим,

то помітною була тенденцію до частого взаємного цитування досліджень цими авторами. Разом з тим, як зазначалось вище, мала місце й наукова полеміка щодо авторських підходів і трактувань явища регіоналізму в Україні в новітні часи.

REFERENCES

1. Adamovych, S. V. (2011). *Sobornist' ta rehional'nyj rozvytok u suspil'no-politychnomu zhytti nezalezhnoi Ukrainy* [Conciliarity and regional development in social-political life of independent Ukraine. – Manuscript] (Doctoral thesis). Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].
2. Adamovych, S. V. (2009). *Sobornist' ta rehional'nyj rozvytok u suspil'no-politychnomu zhytti nezalezhnoi Ukrainy*. Ivano-Frankivs'k: Misto NV. [in Ukrainian].
3. Agnew, John. (1987). *Place and politics: the geographical mediation of state and society*. Boston and London: Allen and Unwin. [in English].
4. Amar, Tarik Cyril. (2015). *The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis and Nationalists*. Ithaca: Cornell University Press. [in English].
5. Androschuk A.V. (2009). Book review: Peter W. Rodgers, *Nation, Region, and History in Post-Communist Transitions: Identity Politics in Ukraine, 1991–2006*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2008. *Ab Imperio*, 3, 550–558. [in Russian]
6. Arel', Dominik. (2006). Zaluchennia vidokremlenoho. *Krytyka*, 11, 10–13. [in Ukrainian].
7. Arel, Dominique & Khmelko, Valeri. (1996). The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, 9, 81–91. [in English].
8. Barrington, Lowell. (1997). The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine. *Post-Soviet Geography and Economics*, 38 (10), 601–614. [in English].
9. Barrington, Lowell W. & Herron, Erik S. (2004). One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences. *Nationalities Papers*, 32(1), 53186. [in English].
10. Baturina S. (2010). Istorია Ukrainy v anhlomovnykh doslidzheniakh 30–40-kh pp. XX st. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 20, 475–484. [in Ukrainian].
11. Bertelsen, O. (Ed.). (2016). *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change (Soviet and Post-Soviet Politics and Society 161)*. Stuttgart: Ibidem-Verlag. [in English].

12. Birch, Sarah. (2000). Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 52 (6), 1019–1020. [in English].
13. Birch, Sarah & Zinko, Ihor. (1996). The Dilemma of Regionalism. *Transition*, 2 (22), 23–64. [in English].
14. Bugajski, Janusz. (2000). Ethnic Relations and Regional Problems in Independent Ukraine. *Ukraine: The Search for National Identity*. (Sharon L. Wolchik & Volodymyr Zvighlaynich, Ed.). Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 165–182. [in English].
15. Cowley, Andrew. (1994). Ukraine: The Birth and Possible Death of a Country. *The Economist*, May 7–13. [in English].
16. Craumer Peter R. & Clem James I. (1999). Ukraine's Emerging Electoral Geography: A Regional Analysis of the 1998 Parliamentary Elections. *Post-Soviet Geography and Economics*, 40, 1–26. [in English].
17. Dick C. J., Dunn J. F., & Lough B. K. (1993). Potential Sources of Conflict in Post-Communist Europe. *European Security*, 2 (3), 386–406. [in English].
18. Fault lines: if Ukraine breaks up, there will be violence. (Special Supplement: A Survey of the Ukraine). (1994). *The Economist*, May 7–13. [in English].
19. Grant, Thomas D. (2015). *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility and International Law*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].
20. Harasymiw Bohdan. (2007). Book review: Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006). *Slavic Review*, 66 (3), 546–547. [in English].
21. Hesli, Vicki. (1995). Public Support for Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns. *Europe-Asia Studies*, 47 (1), 91–121. [in English].
22. Hesli, Vicki L., Reisinger, William M. & Miller Arthur H. (1998). Political Party Development in Divided Societies: The Case of Ukraine. *Electoral Studies*, 17 (2), 235–256. [in English].
23. Holdar, Sven. (1995). Torn Between East and West: The Regional Factor in Ukrainian Politics. *Post-Soviet Geography*, 36, 112–132. [in English].
24. Hrytsak, Yaroslav. (2002). Dvadtsiat' dvi Ukrainy. *Krytyka*, 4, 3–6. [in Ukrainian].
25. Huntington, Samuel. (1997). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon&Schuster. [in English].
26. Katchanovski, Ivan. (2006). *Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova* (Soviet and

Post-Soviet Politics and Society, No 33). Stuttgart: Ibidem-Verlag. [in English].

27. Katchanovski, Ivan. (2006). Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006. *Nationalities Papers*, 34 (5), 507–532. [in English].

28. Khmelko, Valeri & Wilson, Andrew. (1998). Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. (Taras Kuzio, Ed). Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 60–80. [in English].

29. King, Charles. (2011). *Odessa: Genius and Death in a City of Dreams*. New York-London: W.W. Norton&Company. [in English].

30. Kolstø, Pål. (2000). *Political Construction Sites: Nation-building in Russia and the Post-Soviet States*. Boulder, Colorado: Westview Press. [in English].

31. Kotenko, Anton. (2011). Ohliad anhlomovnoi periodyky 2009 roku. *Ukraina Moderna*, 18, 365–383. [in Ukrainian].

32. Kotsur V. V. (2012). Etnopolitychna spetsyfika Donbasu ta ii vidobrazhennia v anhlomovnij istoriohrafii [Ethnopolitical peculiarity of the Donbas and its reflection in English historiography]. *Hileia. Zbirnyk naukovykh prats'*, 62, 541–546. [in Ukrainian].

33. Kubicek, Paul. (2000). Regional Polarization in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behavior. *Europe-Asia Studies*, 52 (2), 273–294. [in English].

34. Kubicek, Paul. (2000). *Unbroken Ties: The State, Interest Associations, and Corporatism in Post-Soviet Ukraine*. Ann Arbor: University of Michigan Press. [in English].

35. Kucherenko, T. V. (2001). Rehional'nyj faktor u politychnomu protsesi Ukrainy [Regional factor in political process in Ukraine]. (Candidate thesis). Kharkiv. [in Ukrainian].

36. Kuchler, Florian. (2007). Book review: Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova. *Cambridge Review of International Affairs*, 20 (1), 195–198. [in English].

37. Kuraiev, O. O. (2000). Book review: Remer C. Remer C. Die Ukraine im blickfeld Deutscher interessen. Ende des 19 jahrhunderts bis 1917/1918. (Frankfurt-am-Main, Berlin, Bern, New-York, Paris, Wien, 1997). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 141–143. [in Ukrainian].

38. Kuromiia, Hiroaki. (2002). *Svoboda i teror u Donbasi: Ukrains'ko-rossijs'ke prykordonnia, 1870–1990-i roky*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

39. Kuromiya, Hiroaki. (1998). *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870–1990s*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].

40. Kuzio, Taras. (2015). *Ukraine: democratization, corruption, and the new Russian imperialism*. Santa Barbara, CA: Praeger. [in English].
41. Kuzio, Taras. (2009). Book Review: Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova (Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2006). *Party Politics*, 15 (5), 662–664. [in English].
42. Kuzio, Taras. (2001). Center-Periphery Relations in Ukraine: Regionalism, Federalism and National Integration. *Federalism and Decentralization: Perspectives for the Transformation Process in Eastern and Central Europe*. (Jurgen Rose and Johannes Traut, Ed.) Münster: New York: Lit Verlag; Palgrave, 329–347. [in English].
43. Kuzio, Taras. (1998). *Ukraine: State and Nation Building*. London: Routledge. [in English].
44. Kuzio, Taras. When an academic ignores inconvenient facts (21 June 2016). Retrieved from: <http://neweasterneurope.eu/2016/06/21/when-an-academic-ignores-inconvenient-facts/> [in English].
45. Kuzio, Taras & Meyer David J. (1999). The Donbas and Crimea: An Institutional and Demographic Approach to Ethnic Mobilization in Two Ukrainian Regions. *State and Institution Building in Ukraine*. (Taras Kuzio, Robert S. Kravchuk & Paul D'Anieri, Ed.). New York: St. Martin's Press, 297–324. [in English].
46. Larrabee, Stephen. (1994), Ukraine: Europe's next crisis? *Arms Control Today*, July-August. [in English].
47. Liber George O. (1998). Imagining Ukraine: Regional Differences and the Emergence of an Integrated State Identity, 1926–1994. *Nations and Nationalism*, 4 (2), 187–206. [in English].
48. Lieven, Anatol. (1999). *Ukraine and Russia: A Fraternal Rivalry*. Washington DC: United States Institute of Peace Press. [in English].
49. Lytvyn, V. (2010). Rehionalizm u politychnomu vymiri: ukrains'ki realii. *Uriadovyy kur'ier*, 9 lystopada. [in Ukrainian].
50. Magocsi, Paul Robert. (2015). *With their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest: Central European University Press. [in English].
51. Makarov, H. V. (2005). *Rehionalizm iak chynnyk politychnoho protsesu u suchasnomu ukrains'komu suspil'stvi* [Regionalism as a factor of the political process in contemporary Ukraine]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
52. Menon, Rajan & Rumer, Eugene. (2015). *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War International Order*. Cambridge, MA, and London: The MIT Press. [in English].

53. Miller Arthur H., Klobucar, Thomas F. & Reisinger, William. (2000). Establishing Representation: Mass and Elite Political Attitudes in Ukraine. *Ukraine: The Search for a National Identity*. (Sharon L. Wolchik and Volodymyr Zviglyanich, Ed.) Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 213–235. [in English].
54. Nahorna, L. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyj kontekst*. Kyiv: IPIEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
55. Narvselius, Eleonora. (2012). *Ukrainian Intelligentsia in Post-Soviet L'viv: Narratives, Identity and Power*. Lanham, Md: Lexington Books. [in English].
56. Nemiria, Grigory. (2000). Regionalism: An Underestimated Dimension of State-Building. *Ukraine: The Search for a National Identity*. (Sharon Wolchik & Volodymyr Zviglyanich Ed.) Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 183–198. [in English].
57. O'Loughlin, John. (2001). The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space, or Bogus Effect? *Post-Soviet Geography and Economics*, 42 (1), 1–33. [in English].
58. Oudenaren, John Van. (1998). Sources of Conflict in Europe and the Former Soviet Union. *Sources of Conflict in the 21st Century: Regional Futures and U.S. Strategy*. (Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser, Ed.). RAND Corporation, 231–305. Retrieved from http://www.rand.org/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR897/MR897.chap5.pdf [in English].
59. Ozhiganov, Edward. (1997). The Crimean Republic: Rivalries for Control. *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives* (Alexei Arbatov, Ed.). Cambridge, Mass.: The MIT Press, 83–135. [in English].
60. Petrovskiy, V. V. (2003). *Ukrainsko-rosijski vzaiemyny v suchasnij zakhidnij naukovej literaturi (1991–2001 rr.): Monohrafiia*. Kharkiv: Majdan. [in Ukrainian].
61. Pirie, Paul S. (1996). National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 48, 1079–1104/ [in English].
62. Polese, A. & Wylegala A. (2008). Odessa and Lvov or Odesa and Lviv: How Important is a Letter? Reflections on the 'Other' in Two Ukrainian Cities. *Nationalities Papers*, 36 (5), 787–814. [in English].
63. Protsyk, Oleh. (2009). Book review: Katchanovski I. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova. Stuttgart: Ibidem, 2006. *Nationalities Papers*, 37 (6), 959–960. [in English].
64. Pyrih, R. Ya. (2005). Book review: Chzhao Yun-chzhun. Ukraina: vazhki kroky istorii. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 211–212. [in Ukrainian].

65. *Review of Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova.* Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006. *Reference & Research Book News, 2007, February.* [in English].
66. Riabchuk, M. (2015). Dvi Ukrainy: kinets' ambivalentnosti? *Krytyka, 1–2, 2–12.* [in Ukrainian].
67. Riabchuk, M. (2008). Instytutsiyjnyj dyzajn dlia «siroi. zony». *Krytyka, 9, 9–12.* [in Ukrainian].
68. Riabchuk, M. (2008). Notatky na poliakh dyskursyvnykh bytv. *Krytyka, 1–2, 12–15.* [in Ukrainian].
69. Riabchuk, M. 2007. Zbij prohramy. *Krytyka, 1–2, 2–4.* [in Ukrainian].
70. Riabchuk, M. (2003). Dvi Ukrainy: realni mezhi, virtual'ni ihry. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
71. Richardson, Tanya. (2008). *Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine (Anthropological Horizons. Editor: Michael Lambek, Vol. 35).* Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press. [in English].
72. Risch, William Jay. (2011). *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv. (Harvard Historical Studies Series).* Cambridge: Harvard University Press. [in English].
73. Rodgers, Peter. (2008). *Nation, Region and History in Post-Communist Transitions. Identity Politics in Ukraine, 1991–2006. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society Series, No 80).* Stuttgart: Ibidem-Verlag. [in English].
74. Rodgers, Peter. (2007), Division, Difference and Diversity: Regionalism in Ukraine. *Ukraina Moderna. Spetsial'nyj vypusk: Lviv–Donetsk: sotsial'ni identychnosti v suchasnij Ukraini, 210–236.* [in English].
75. Rodgers, Peter. (2007). Compliances or contradiction? Teaching 'history' in the 'New' Ukraine. A view from Ukraine's eastern borderlands. *Europe-Asia Studies, 59 (3), 501–517.* [in English].
76. Rodgers, Peter. (2006). Contestation and negotiation: Regionalism and the politics of school textbooks in Ukraine's eastern borderlands. *Nations and Nationalism, 12 (4), 681–697.* [in English].
77. Rodgers, Peter. (2006). Regionalism and the politics of identity: A view from Ukraine's eastern borderlands. *Borderland Identities: Territory and Belonging in North, Central and East Europe. (Madeleine Hurd, Ed.). Förlags ab Gondolin, Gdansk, 163–194.*
78. Rodgers, Peter. (2006). Understanding regionalism and the politics of identity in Ukraine's eastern borderlands. *Nationalities Papers, 34 (2), 157–174.* [in English].

79. Roper, Steven D. & Fesnic, Florin. (2003). Historical Legacies and Their Impact on Post-Communist Voting Behavior. *Europe-Asia Studies*, 55, 119–131. [in English].
80. Rotnem, Thomas E. (2007). Book review; Ivan Katchanovski. Cleft Countries: Regional Political Divisions and Cultures in Post-Soviet Ukraine and Moldova. Stuttgart Ibidem-Verlag, 2006. *Political Studies Review*, 5 (2), 280–281. [in English].
81. Rumer, E. (2014). It Would Be Better to Split Ukraine than to Tear It Apart. *Financial Times*, May. Retrieved from <https://www.ft.com/content/aecaa680-d60b-11e3-a239-00144feabdc0> [in English].
82. Rumer, Eugene B. (1994). Eurasia Letter: Will Ukraine Return to Russia? *Foreign Policy*. 96 (Fall), 129–144. [in English].
83. Rusina, O. V. Book review: Bues Al'mut. Kurliards'ke kniazivstvo i pivnichni rehiony Rechi Pospolytoi shliakhets'koi v XVI i XVII st. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 103–104. [in Ukrainian].
84. Sakva, R. (2015). *Liniya fronta – Ukraina: krizis na prihranichnykh territoriyakh*. Moskva: Tsentrpolihraf. [in Russian].
85. Sakwa, Richard. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London: I. B. Tauris. [in English].
86. Sasse, Gwendolyn. (2007). *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict (Harvard Series in Ukrainian Studies, Book 74)*. Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute. [in English].
87. Sasse, Gwendolyn. (2001). The 'New' Ukraine: A State of Regions. *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*. (James Hughes & Gwendolyn Sasse, Ed.) London: Frank Cass, 69–100. [in English].
88. Sasse, Gwendolyn. (2001). The 'New' Ukraine: A State of Regions. *Regional & Federal Studies*, 11 (3), 69–100. [in English].
89. Scherbak, Yuriy. (2009). Ukraina iak failed state: mify ta real'nist'. *Den'. 21 Travnia*. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/ukrayina-yak-failed-state-mifi-ta-realnist> [in Ukrainian].
90. Shulman, Stephen. (2002). The Internal-External Nexus in the Formation of Ukrainian National Identity: The Case for Slavic Integration. *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. (Taras Kuzio & Paul D'Anieri, Ed.) Westport, Conn.: Praeger, 103–130. [in English].
91. Shulman, Stephen. (2001). Region, Identity, and Political Authority in Ukraine. *Journal of Ukrainian Studies*, 26 (1–2), 178–179. [in English].
92. Shulman, Stephen. (1999). Asymmetrical International Integration and Ukrainian National Disunity. *Political Geography*, 18, 913–939. [in English].

93. Solchanyk, Roman. (1994). The Politics of State Building: Centre-Periphery Relations in Post-Soviet Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 46 (1), 47–68. [in English].
94. Solchanyk, Roman. (1993). Regionalismus und Nationalismus in der Ukraine. *Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates (Hausmann G. & Kappeler A., Ed.). Baden-Baden*, 249–271. [in Deutsch].
95. Stepanenko, V. (2006). Rehional'ni vidminnosti: chy potribna nam odnorodna derzhava? *Ahora*, 3, 5–10. [in Ukrainian].
96. Dohan M., Pelassy D. (1994). Sravnytel'naia polytycheskaia sotsiologia. Moskva: Sots.-polyt. zhurn. [in Russian].
97. Studenna-Skruckva, Marta. (2014). *Ukrains'kyj Donbas: oblychchia regionalnoi identychnosti*. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv. [in Ukrainian].
98. Studenna-Skruckva, Marta. (2014). *Ukrainiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje. [in Polish].
99. Subtelny, Orest. (1995). Russocentrism, Regionalism, and the Political Culture of Ukraine. *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia. (Vladimir Tismaneanu, Ed.). International Politics of Eurasia. Vol. 7*. Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 189–207. [in English].
100. Sysyn, Frank. (2002). (Ne)spodivani ukraintsi. *Krytyka*, 5, 7–21. [in Ukrainian].
101. Telvak, V. V. (2014). Book review: Studenna-Skruckva M. *Ukrains'kyj Donbas: oblychchia regional'noi identychnosti*. Ryiv, 2014. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 212–218. [in Ukrainian]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2014_3_15
102. Vermenych, Ya. V. (2014). *Istorychna rehionalistyka: navchal'nyj posibnyk. (V. A. Smolij, Ed.). K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. [in Ukrainian].
103. Vermenych, Ya. V. (2014). Kontsept rehionalizmu u suchasnij terminopraktytsi. *Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statej [Regional History of Ukraine. Collection]*, 8, 19–54. [in Ukrainian].
104. Viedrov, Oleksij. (2012). Dvi Ukrainy? Regionalne rozmaittia Ukrainy ta pohliad iz Zakhodu. *Istoriia ta suchasnist Ukrainy v nimet-skomovnij naukovej periodytsi 2010 roku. Ukraina Moderna*, 19, 315–322. [in Ukrainian].
105. Wawrzeniuk, Piotr. (2016). On the frontlines of disinformation. Academic packaging of old stereotypes. *Baltic Worlds*, 1–2, 103–106;

Retrieved from: <http://balticworlds.com/on-the-frontlines-of-disinformation/> [in English].

106. Wilson, Andrew. (2014). *Ukraine Crisis: What It Means for the West*. New Haven and London: Yale University Press. [in English].

107. Wolchik, Sharon L. & Zviglyanich, Volodymyr (Eds). (2000). *Ukraine: The Search for a National Identity*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. [in English].

108. Wolff, Larry. (2010). *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford California Press. [in English].

109. Wood, Elizabeth A., Pomeranz, William E., Merry, E. Wayne, & Trudolyubov, Maxim. (2016). *Roots of Russia's War in Ukraine*. Washington: Woodrow Wilson Center Press; New York: Columbia University Press. [in English].

110. Yas, Oleksij. (2000). Ukrainska zarubizhna istoriohrafiiia 1945–1991 rr.: problema pokolin ta orhanizatsiia doslidnytskoi pratsi. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 5; *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 10: *Obiednanyj vypusk zbirnyka nauk. prats na poshanu akad. V. A. Smoliia. Ch. 2: Istoriografiiia*. Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, 352–391. [in Ukrainian].

111. Yekelchyk, Serhy. (2015). *The conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know?* New York: Oxford University Press. [in English].

112. Yevtukh, Volodymyr. (2002). Amerykans'ka i kanads'ka istoriohrafiiia etnichnoho vidrozhennia v krainakh Pivnichnoi Ameryky. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 11, 131–137. [in Ukrainian].

113. Zarycki, Tomasz. (1999). *The New Electoral Geography of Central Europe*. Budapest: Open Society Institute. [in English].

114. Zhurzenko, T. (2002). The Myth of Two Ukraines. *Transit – Europäische Revue*, September 17. Retrieved from: <http://www.eurozine.com/the-myth-of-two-ukraines/> [in English].

115. Zimmerman, William. (1998). Is Ukraine a Political Community? *Communist and Post-Communist Studies*, 31 (1), 43–55. [in English].